

MUUTUSED HARIDUSELUS JA AJALOOÕPETUSE ARENG EESTI ISESEISVUSE TAASTAMISE EEL 1987–91

Mare Oja

Haridust on peetud rahva kultuuritraditsioonide ja sotsiaalse tausta tõepäraseks peegelduseks.¹ Samas tulenevad haridussüsteemi ülesehitamise aluseks võetud eesmärgid ning nende realiseerimine ühiskondlikust korrast ja mõjutavad omakorda ühiskonna arengut. Haridust peavad tähtsaks kõik poliitilised jõud, sest hariduse kaudu saab mõjutada noort põlvkonda. Haridus läheb korda erinevatele ühiskonnagruppidele, kelleks on haridussüsteemiga mitmel moel seotud isikud, aga ka tööandjad ja lapsevanemad. Tähtsate haridusküsimuste üle arutamise hetkel kasvab ühiskondlik aktiivsus, kus osalevad ka need, kes on muidu vaiksed kõrvalseisjad. Näiteks võib tuua 2019. aasta sügis-talvel toimunud arutelud lasteaia riikliku õppekava tööversiooni või ka põhikooli lõpueksamite kaotamise ja elektrooniliste tasemetöödega asendamise üle. Arutelud koondasid õpetajate aineühendusi oma seisukohti kaitsma ning avalikkust neil teemadel kaasa rääkima.

Seetõttu on oluline vaadata ajas tagasi ja selgitada välja, kuidas toimus haridusotsuste tegemine Eesti jaoks suurte muutuste aastatel. Õppeainetest toimusidki sel perioodil kõige suuremad muutused ajaloo- ja ühiskonnaõpetuses, kuna sovetlikul ideoloogial põhinenud üleliidulised aineprogrammid olid politiseeritud ja riigile sobivas suunas kallutatud. Eesti ajaloo õppimine oli võimalik piiratud mahus Nõukogude Liidu ajaloo kursuse osana ning mõistagi ideoloogiliselt ainuõigest vaatenurgast. Lisaks sisaldas kas otse või kaude ajaloonarratiivis suure vene rahva abistava ja juhtiva rolli motiiv naaberrahvaste ajaloo kujundamisel.

Mihhail Gorbatšovi algatatud reformipoliitika tõi kaasa riigi poliitilise elu liberaliseerumise, sõnavabaduse avardumise, salastatuse vähendamise ning ajaloosündmuste tõepärasema käsitlemise. Senisest demokraatlikumas

¹ Charles L. Glenn, Jan de Groof, *Haridusvabadus. Väljakutse isikukesksele ühiskonnale – kaasaegse demokraatia eeltingimus* (Eduardo Frei Rahvusvahelise Solidaarsuse Fond, Saara Kirjastus, 2005), 11.

õhkkonnas hakati ka Eestis rääkima hariduse uuendamise vajadusest ja otsima lahendusi, et kujundada haridus üleliidulisest Eesti-keskseks. Muutuste algust tähistas 1987. aastal toimunud õpetajate kongress. Edasi järgnes kiire ja aktiivne areng, mille tulemusel teisesenes ainesisu – taas sai õpetada Eesti ajalugu ning muutusid arusaamad õpetamisest ja metoodikast, hindamisest ja õpetaja rollist. Muutustest ei jäänud puutumata ükski hariduselu valdkond. Lisaks tuli õpetajatel rohkem või vähem ümber hinnata ka oma ajalooteadmised ja õpetamise eesmärgid.

Artiklis analüüsitud lühikest ajaperioodi hariduse arengus, iseäranis muutusi ajalooõpetuses, ei ole varem põhjalikult eraldi käsitletud. Küll on seda kajastatud mahukas (744 lk) ülevaate teoses “Tallinna hariduselu 1918–2010. Üldharidus ja hariduskorraldus”², kus teises, okupatsioonide ajale keskenduv osas (1940–91) antakse lühiülevaade ajajärgu hariduspoliitikast. Kogumiku “Eesti hariduse 100 aastat: Rahvusliku kooli teekond 1918–2018”³ autorid Veronika Varik ja Väino Sirk vaatlevad eraldi peatükis “Eneseleidmine avardumises” aastatel 1986–91 haridust, ühiskonnaelu ja koolikorraldust ning esitavad ülevaate üldharidusest, kutseharidusest ja kõrgharidusest. 1991. aastani jõuab välja ka Veronika Nageli 2006. aastal Tallinna Ülikoolis kaitsitud doktoritöö “Hariduspoliitika ja üldhariduskorraldus Eestis aastatel 1940–1991”.

Artikli eesmärk on anda ülevaade esimestest arengutest hariduselus, ajalooõpetuse ainesisu uuendamise algusest, ajalooõpetajate keerulisest ja vastutusrikkast tööst üleminekuperioodil, sh nn valgete laikude täitmisest, ajalooõpetajate ettevalmistusest ja esimestest sammudest õppekirjanduse uuendamisel lühikese ajaperioodi jooksul. Artikli kirjutamisel on toetunud nii Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumi arhiivides säilitatavatele õigusaktidele, dokumentidele, trükistele, ajakirjandusele (Nõukogude Kool, Haridus, päevalehed) kui ka õpetajatega läbiviidud intervjuudele (10) ja küsitluse vastustele (127).⁴

² Autorid Viivi Eksta, Aino Kits, Marga Lvova, Villem Normak, Piret Puust, Tiina Tootsi, Mare Torm ja Veronika Varik, *Tallinna hariduselu 1918–2010. Üldharidus ja hariduskorraldus*, koost Veronika Varik (Tallinn: Tallinna Haridusamet, 2012).

³ Väino Sirk, Veronika Varik. *Eesti hariduse 100 aastat: Rahvusliku kooli teekond 1918–2018* (Tallinn: Post Faktum, 2018). Ülevaate teos ilmus Eesti meedia koostöös Eesti Keele Sihtasutusega välja antud raamatusarjas.

⁴ Intervjuud ja küsitlus viidi läbi 2012.–13. aastal õpetajatega, kes töötasid koolis muutusteperioodi algul ja olid ametis veel ka uuringu läbiviimise ajal. 2012. aastal 10 intervjuueeritud õpetajast töötas 7 eesti ja 3 vene õppekeelega koolis, 8 olid naised ja 2 mehed. Õpetajad olid vanuses 47–73. Küsitlusele vastas 127 õpetajat vanuses 42–83. 20 vastanut olid mehed ja 107 naised. 17 vastas ankeedile vene ja 110 eesti keeles. Eesmärk oli kaardistada nii õpetajate meenutusi kui ka mõista, mil moel tunnetasid õpetajad

Taotluseks on selgitada Eesti iseseisvuse taastamise eel toimunud arenguid tagasivaates, esimesi samme, mis panid aluse tänasele hariduskorraldusele. Kui õigusaktide, dokumentide ja trükiste alusel saab ülevaate, millised muutused teoks said ja mil moel, annab kokkuvõtte õpetajate küsitlusest ja intervjuudest toimunule inimliku mõõtme – subjektiivse vastuse küsimusele, kuidas õpetajad muutuste protsessi tunnetasid. Lisaks on muutuste väljaselgitamiseks ja järeluste tegemiseks kasutatud uurimisvaldkonnas korraldatud uuringute ja küsitluste tulemusi. Olude täpsustamiseks ning järeluste kontrollimiseks on peetud elektroonilist kirj vahetust haridusmuutustes osalenutega.

Õpetajate kongress 1987. aastal – diskussiooni algus hariduses

1980. aastail süvenes ühiskonnas stagnatsioon. Hariduses tugevnes ideoloogiline surve. 1978. aastal vastu võetud NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusega “Abinõudest vene keele õpetamise täiendamiseks liiduvabariikides” oli alanud venestamiskampaania hariduselus.⁵ Aastatel 1985–91 toimusid NSV Liidu hariduselus radikaalsed altpoolt alanud ümberkorraldused, mõjuteguriteks õpetajate kriitilised arvamuseavaldused üleliidulisel tasandil ajakirja Utšitelskaja Gazeta veergudel 1986–87 ja Eestis õpetajate kongressil 1987. aasta kevadel.⁶

Sellises olukorras tuli 26.–27. märtsil 1987 kokku Eesti NSV õpetajate kongress, mis esitas ülesande ehitada üles rahvuslik ja sõltumatu Eesti kool. Kongressi avakõnes hindas haridusminister Elsa Gretškina⁷ olukorda hari-

muutusi nende toimumise ajal ning kuidas hindavad neid tagasivaates. Sündmuste ja arengute kommenteerimisel on artiklis kasutatud õpetajate ütlusi.

⁵ Ferdinand Eisen, “Eesti ja vene keele õpetamisest nõukogude võimu ajal üldhariduskoolides”, *Kooliuuenduslane*, 24 (1998), 66–72.

⁶ Anu Raudsepp, “Eesti hariduspoliitika nõukogude ajal (1944–1991)”, *Eesti Vabariik 90. Konverentsi kogumik; Pärnu; 27.–28. august 2008*, toim Mare Oja (Eesti Vabariigi Haridusministerium, 2008), 68–72.

⁷ Elsa Gretškina (1932–2014) oli haridusminister aastatel 1980–88. Enne seda oli ta tegutsenud parteitööl. Aastatel 1974–80 oli Gretškina EKP KK teaduse ja õppeasutuste osakonna juhataja. Gretškina oli sündinud Venemaal. Tallinna suunati ta tööle 1951. aastal. Gretškinat peeti venestuse elluvijaks Eesti hariduselus. 19.12.1978, vahetult enne Gretškina haridusministriks saamist, võeti vastu EKP KK Büroo salajane otsus «Vene keele omandamise ja õpetamise edasisest täiustamisest». Selle ülesande täitmiseks võeti 28.04.1983 vastu otsus “Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu vene keele õppimise ja õpetamise tõhustamist puudutavate määruste elluviimisest eestikeelses üldhariduskoolis”, mis panigi Gretškina haridusministriks olemise ajale venestuse märgi. Mati Hint, “Kümme aastat ametlikult seadustatud keelelist venestamist”, *Looming*, 9 (1989), 60, 63.

duses kriitiliselt ja tõi stagnatsiooni põhjustena välja liigse reglementeerimise ja ühetaolise õppeplaani kogu NSV Liidu jaoks. Gretškina sõnul tingis õpetaja koolist võõrandumise tema taandamine üksnes õppeprogrammi täitjaks. Edusammudest tõstis Gretškina esile Eesti geograafia, ajaloo ja kultuuri teemade lisamist uutesse õppeplaanidesse ning õppija arengu seadmist kesksele kohale.⁸ Ministri kõnes väljendatud seisukohad toetasid tsentraliseerimise vähendamist ja liikumist Eesti-keskse hariduse suunas.

Kongressil kõnelesid koolijuhid, õpetajad, õpilased ning haridus- ja kultuuritegelased küll veel ka kommunistlikust kasvatuses, kuid siiski rohkem tõelistest koolimuredest – õppijast ja õpetajast, humanitaarsest ning esteetilisest haridusest, kultuurist ja ökoloogiast. Tähelepanu all olid koolijuhtimise demokraatiseerimine ning hariduse diferentseerimine. Muret tunti liigse reglementeerituse pärast – isegi vahetundide pikkust ei olnud koolidel endal õigust määrata.⁹ Esines ranget koolikorda nõudvaid, põhiprobleemidest möödavaatavaid, kuid ka küsimusi esitavaid, ebakohti analüüsivaid ning demokraatlikku arengut toetavaid sõnavõtte.

Kurdeti eesti keele õpetamise olukorra üle Ida-Virumaal. Vene õpetajad olid lõpetanud kooli NSV Liidus ning vajasisid teavet Eesti ajaloost, kultuurist, teadusest ja kirjandusest. Narvalased soovisid, et eesti kooli kogemust eksperimentaalsete õppeplaanidega laiendataks ka vene õppekeelega koolile.¹⁰ Probleemina tõstatati kutseõppe korraldamine keskkoolides: “Ettevõtetel ei ole pinda õppeklassideks, puuduvad kaasaegsed õppevahendid, õppekabinettide rahastust napib”.¹¹ Iseküsimus oli, kas üldhariduskool peaks üldse õpetama ametit ja andma toodangut, nagu 1984. aasta haridusreform ette nägi.

Kongressi ettekannetes kõlas küll demokraatliku arengu vajadus, kuid resolutsioon oli veel parteipoliitiline. Rõhutati, et kooli ülesanne on viia ellu NLKP poliitikat noorte tööks ja eluks ettevalmistamisel ning kujundada kõrget poliitilist teadlikkust. Siiski olid kongressil väljaöeldud mõtted heaks lähtepositsiooniks uuenduste käivitamisel.

⁸ Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum (edaspidi EPAM), R25458. “ENSV Õpetajate Kongress, 26.–27. märts 1987. Ettekanded ja sõnavõttud”, koost Juta Nurmik (Tallinn, 1988) 5–8, 11, 12, 14–17.

⁹ *Ibid.*, 33, 73, 97.

¹⁰ *Ibid.*, 36, 45, 46.

¹¹ *Ibid.*, 69–72, 74.

Areng hariduselus pärast õpetajate kongressi

Erilist rolli ühiskonna demokratiseerimisel nähti just üldhariduse ümberkorraldamisel. 1987. aasta mais avas haridusminister Elsa Gretškina Vabariiklikus Õpetajate Täiendusinstituudis (VÕT) ekspertnõupidamiste sarja üldhariduse küsimuses.¹² Mõttetalgute I vooru eesmärkideks oli hinnata kriitiliselt oma ja teiste maade pedagoogilist kogemust, taastada rahvuslikud traditsioonid ning kavandada hariduskorralduse ja üldhariduse põhi-suunad. II voorus koostati ja hinnati haridusprojekte (õppeplaan) ning III visandati õppeainete programmid. I vooru oli kaasatud mitusada inimest erinevatelt elualadelt. Arutelude tulemusena tõsteti probleemidest esile ebakõla elu vajaduste ja koolis pakutava vahel, st edukas õppimine ei taganud edu muus elus, kooli ja õpetajakutse madalat prestiiži ning vähest väärtustamist, hariduse vähest finantseerimist, ilma kriitilise mõtlemiseta noorte kasvatamist, kodu mõju vähesust lapse kasvatamisel, koolimajade olukorda ja varustatust, hariduse ületsentraliseeritust ning bürokraatiat. Nenditi, et riiklikul tasandil ei ole hariduse eesmärgid selged, juhtimine ei ole demokraatlik, õpihuvi on asendunud kohustusega, hindamissüsteem ei motiveeri õppima, orienteerutakse keskmisele õppijale ja klassid on liiga suured. Kritiseariti ka õpetajate haridus- ja kultuuritaset ning konkurentsi puudumist õpetajaskonna hulgas. Lahendust nähti oma kooli näo kujundamises ja traditsioonide väljaarendamises, alternatiivkoolide loomises, diferentseerimises, individuaalsuse ja loovuse arendamises, inimese tsükli õppeaine sisseseadmises (tervise-, elamise- ja humanismiõpetus), humanitaarainete ja võõrkeeelõppe osakaalu suurendamises ning tugevamas õppeainete lõimimises. Sihiks seati eluks vajalike oskuste ja loodusteadlikkuse arendamine, kohaliku eripära ja rahvuskultuuri traditsioonide arvestamine, kultuuriteadlikkuse suurendamine ja eetiline kasvatus. Sõjalisest õpetusest ja kehalise kasvatusnormidest kavatseti loobuda ning seada eesmärgiks tervise tugevdamine. Soovitati vähendada õppeainete mahtu, muuta õppenädal viiepäevaseks, alustada algklassides üldõpetust – erinevate õppeainete teadmiste lõimitud käsitlemist – ja minna aineõpetusele üle hiljem. Alates VI klassist kaaluti võimalust õppeaineid valida. Rõhutati vajadust originaalõpikute, sh alternatiivõpikute, ning mitmekesise metoodika järele. Usalduskriisi õpilaste ja õpetajate vahel pidi aitama ületada demokraatlikumate juhtimisprintsipide rakendamine.¹³ Erilise tähelepanu

¹² Ekspertnõupidamiste idee autorid olid Ants Eglon, Mari Kadakas, Marju Lauristin, Peet Lepik, Heino Liimets, Maie Remmel, Viive Ruus, Ene Sarv, Inge Unt ja Silvia Öispuu.

¹³ EPAM, K38484: Peet Lepik, Maie Remmel, Ene-Mall Vernik, *Mõttetalgud hariduse harimiseks. I vooru reproduttiivne kokkuvõte*, käsikiri, 1–20.

all olid hariduse sisu diferentseerimine ja individualiseerimine, millega alustamist kaaluti juba VIII ja IX klassis.¹⁴

1987. aasta juunis toimus Tallinna Pedagoogilises Instituudis ekspertnõupidamine, kus esitleti alternatiivseid üldhariduskooli õppeplaani projekte. Nõupidamisest osavõtjad pidasid sobivamaks Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi (PTUI) töötajate projekti. Selle autorid Lilian Kivi, Mari Kadakas ja Viive-Riina Ruus said ülesande oma õppeplaani projekti koostöös ainekomisjonidega edasi arendada. 1987. aasta augustis korraldati ajurünnak, kus arutati vene õppekeelega koolide probleeme.¹⁵ Mõttealgetel väljaõeldud seisukohad ja uuendusideed said aluseks kõigi õppeaineid arendavate töörühmade tööle. Lähtuvalt NLKP Keskkomitee 1988. aasta veebruaripleenumi otsustest tegi Eesti NSV Haridusministeeriumi kolleegium 31. märtsil 1988 otsuse koolieksperimendi alustamiseks.¹⁶ Haridustrategia väljatöötamist ja riikliku hariduspoliitika teostamist määrati juhtima ENSV Riiklik Hariduskomitee, mis moodustati 1988. a ENSV Haridusministeeriumi, ENSV Kõrg- ja Keskhariiduse Ministeeriumi ning ENSV Riikliku Kutsehariduskomitee alusel.¹⁷ Seega, hariduse uuendamine toimus paljuski ühiskondlikus korras aktiivsete õpetajate, haridustegelaste ja kodanike osalusel, kuid siiski Eesti NSV valitsusorganite heakskiidul.

Haridusuuenduse programmid ja stsenaariumid

Innovaatiliste ideede leidmiseks kuulutas hariduskomitee välja haridusuuenduse programmide ja stsenaariumide konkursi. Teade ilmus Nõukogude Õpetajas 6. augustil 1988. Konkursile saadeti 102 tööd.¹⁸

Üks konkursi võitjatest oli PTUI teadurite Viive Ruusi, Mari Kadaka, Peet Lepiku ja Juhan Sõrdi töö "ENSV hariduse arengusuundi", mis pakus tuleviku haridussüsteemi kirjelduse ja põhimõtted. Haridus peaks olema inimesekeskne ja demokraatlik ning seostatud maailmakultuuriga.

¹⁴ Inge Unt, "Kuidas diferentseerida ja individualiseerida hariduse sisu", *Nõukogude Kool*, 1 (1988), 4–6.

¹⁵ EPAM, R19656: *Hariduse uuendamise võimalusi Eesti koolis. Haridusuuenduse konkursi töid*, koost Kersti Kaldma (Tallinn: Eesti Haridusministeeriumi Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut, 1991), 4.

¹⁶ "Eesti NSV üldhariduskooli uuendamise edasiarendamisest lähtuvalt NLKP Keskkomitee 1988. a veebruaripleenumi otsustest", *Õpetajate Leht*, 15, 09.04.1988, 3.

¹⁷ EPAM, R30052: "Eesti NSV Ministrite Nõukogu 20. mai 1988. a määrus nr 260, väljavõte", *Infobülletään 1* (Tallinn: Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee, 1989), 5–6.

¹⁸ EPAM, R19656: *Hariduse uuendamise võimalusi Eesti koolis. Haridusuuenduse konkursi töid*, koost Kersti Kaldma (Tallinn: Eesti Haridusministeeriumi Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut, 1991), 5.

Kõik peaksid saama kohustusliku põhihariduse (IX klassi), tüvihariduse ja alates XI klassist võiks toimuda spetsialiseerumine. Pärast X klassi võiks olla võimalus jätkata õpinguid kutsekoolis. Arutleti eestlaste ja mitte-eestlaste hariduse tuleviku üle. Tähtsaks peeti rahvuskultuuri säilitamist. Ka Eestis elavad mitte-eestlased peaksid kandma oma rahvuskultuuri, mitte ebamäärasest nõukogude kultuuri. Seetõttu pooldati eraldi koole. Vene kõrgkultuurile orienteeruvad koolid võiksid olla suveräänsed, kuid Eesti kõrgharidusele orienteeruvad peaksid minema samuti üle 12-klassilisele õppele ning õpetama eesti keelt, kirjandust, ajalugu, muusikat jms. Teiste rahvaste kultuuri õppimiseks soovitati emakeelset haridust näiteks pühapäevakooli tasemel. Õppeprotsessis soovitati keskenduda õpilastele tähenduslike eluliste probleemide analüüsile ja õpitu reflekteerimisele. Erivajadusega lapsi soovitati õpetada tavakoolis. Sõjalist algõpetust peeti üldhariduse osana sobimatuks. Rõhutati vajadust haridusuuringute järele ja haridusinfo avaliku kättesaadavuse tähtsust.¹⁹ Võitnud konkursitöö peegeldab hästi tolleaegseid arusaamu ja võimalikke tulevikuperspektiive, mida toodi välja mõttevahetustes ja ajakirjanduses.

Konkursitööd esindasid hariduse eri valdkondi ning pakkusid võimalikke lahendusi probleemide ületamiseks. Korduvate kesksete mõtetena kõlasid eri projektides demokraatlikkus, õppijakeskus, otsustusõiguse laienemine, mitmekesisus ja diferentseerimine.²⁰

Valik konkursitööd trükiti 1989. aastal ilmunud kogumikus, kuid kõiki ideid hariduspraktikasse ei rakendatud.²¹ Tõdeti, et arutlejate hulk oli olnud tegijate omast suurem.²² Esmajärjekorras keskenduti kõige kiiremale küsimusele – üldhariduse uuendamisele.

Eestimaa haridusplatvorm 1989 ja hariduspoliitiline areng ühiskonnas

Eesti haridusmuudatuste võti oli siiski veel Moskvas. Üleliidulisel hariduskongressil (20.–21. detsember 1988) väljendati muret, et Balti riigid

¹⁹ *Ibid.*, 5, 28, 30, 32, 35, 37, 40–41, 49–52, 93–96, 98.

²⁰ *Eesti NSV haridusuuenduse programmide ja stsenaariumide konkursi töid I*, koost Ene-Mall Vernik (Tallinn: Eesti Riiklik Hariduskomitee, ENSV Vabariiklik Õpetajate Täiendusinstituut, Eesti Haridusselts, 1989), 11, 18, 26, 31, 33, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 51, 53, 54, 56, 58, 61–63, 78, 86, 92, 93, 97–98.

²¹ EPAM, R19656: *Hariduse uuendamise võimalusi Eesti koolis. Haridusuuenduse konkursi töid*, koost Kersti Kaldma (Tallinn: Eesti Haridusministeeriumi Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut, 1991), 6.

²² Ants Eglon, “Kooliuuenduse järjepidevusest”, *Nõukogude Kool*, 1 (1989), 11–14.

püüdlevad rahvuslikkuse poole, mis viib isolatsiooni.²³ Haridusminister Gretškina esitas Eesti ettepanekuna idee töötada välja regionaalsed ja vabariiklikud keskhariduse arenguprogrammid, et suurendada autonoomsust ning vähendada tsentraliseeritust.²⁴

Senised uuenduslikud mõtted Eesti hariduse arendamisel võeti kokku haridusplatvormis (koostamiskomisjoni juht Peeter Kreitzberg), mis sai heakskiidu 1988. aasta lõpus Eesti haridustöötajate konverentsil ja 1989. aastal ENSV Riikliku Hariduskomitee kolleegiumi poolt.²⁵ Kahe aasta jooksul toimunud ümberkorraldused olid peamiselt institutsionaalsed. Alustatud oli õppeainete programmide uuendamist, kuid need olid alles töös ja rakendusid haridusplatvormi sõnastamise aastal, mistõttu ei saanudki muutused veel praktikas kajastuda.

Haridusuuenduse kontseptsioon pidas vajalikuks otsustusõiguse andmist vabariigi haridusministeeriumile. Suurema tähelepanu alla võeti keelteoskuse arendamine, oskuste omandamine ning õpitu rakendamine. Kavas oli koostada *curriculum*-tüüpi õppekava, mis nägi ette õppe terviklikkust, tugevamat lõimingut, eesmärke toetava metoodika kasutamist ning õppetöö diferentseerimist ja paindlikku hindamist. Kõigile pidi tagatama tasuta põhiharidus (kohustuslikuna 16. eluaastani). Keskhariduses nähti ette jagunemine õppesuundadeks: humanitaar-, reaali-, loodusteaduslikuks ja majandustehniliseks haruks. Üldharidussüsteem oli kavas jagada kooliastmeteks 6 + 3 + 3 ning viia vene õppekeelega kool üle 12 õppeaastale. Parandada tuli pedagoogide ettevalmistust ning tagada nende koolitamine vene õppekeelega kooli jaoks, tuua kooli rohkem meesõpetajaid, suurendada pedagoogikutse prestiiži, töötada välja pedagoogide kvalifikatsiooniastmed ja atesteerimissüsteem ning viia palk vastavusse kvalifikatsiooni, mitte staažiga nagu seni. Tugevdada taheti haridusteaduse taset tervikuna: saata noori õppima välisriikidesse, tagada koolipsühholoogide ettevalmistus, teha kättesaadavaks haridusalane teaduskirjandus ja -ajakirjandus, anda välja rahvuspedagoogika ajaloo tähtsamad teosed, korraldada haridusuuringuid ning luua side väliseestlastest uurijatega.²⁶ Haridusplatvormiga tõsteti esile küll head mõtted, kuid projekt ise uuenduste elluviimist tagada ei saanud.

²³ “Üleliiduliselt hariduskongressilt. Teie muljeid?», küsitles Tiit Rummo, *Nõukogude Õpetaja*, 1, 07.01.1989, 1.

²⁴ Peeter Kreitzberg, “Segadus hariduskongressi resolutsiooni ümber”, *Nõukogude Õpetaja*, 2, 14.01.1989, 1.

²⁵ EPAM, R21472: *Eestimaa haridusplatvorm. Heaks kiitnud ENSV Riikliku Hariduskomitee kolleegium 22.06.1989*, (Tallinn, 1989), 4–10.

²⁶ *Ibid.*, 11–17, 19, 22–25, 27.

Eestimaa Rahvarinde haridustoimkonna algatusel kokku kutsutud rahvafoorumil “Eesti elujõud: vaimsus, haridus, kultuur” (12. mail 1989) tõdeti, et haridusuuendusele on vaja luua seaduslikud alused.²⁷ Koolijuht Otto Amer rõhutas, et pööre inim- ja lapsekesksuse suunas on hariduses toimumata, nagu ka Eesti hariduse tähtsustamine ühiskonnas.²⁸ Ühiskondliku aktiivsuse foonil oodati kiiret edasiminekut. Kui vaadata iseseisvas Eestis toimunud õppekavaarendusi, ei saa nõustuda väitega, et 1980. aastate lõpul liiguti edasi liiga aeglaselt. Elluviidavad muutused olid paradigmaatilised. Aastatel 1987–89 leidis aset entusiasmil põhinev ja laialt ühiskondlikul alusel toimuv kooliuuendus, mil saavutati suhteline sõltumatus Nõukogude Liidu haridusinstituutioonidest ja tekkis võimalus enesemääratluseks õppekavade ja õppekorralduse põhjal.

1987/88. õppeaastal muudeti Eesti koolides õppeaja pikkust. Kooli läksid 6-aastased lapsed. Selle sammuga muudeti eesti õppekeelega kool 1989/90. õppeaastal 12-klassiliseks ning vene õppekeelega kool 11-klassiliseks. 8-klassilised koolid nimetati ümber 9-klassilisteks.²⁹ Kavandatud muutused hakkasid jõudma kooliellu 1989/90. õppeaastal, kui eesti üldhariduskoolides algas üleminek uuele õppeplaanile. Õppeaasta jagunes kolmeks trimestriks.³⁰

Õppekoormust vähendati peamiselt tundide arvu kärpimisega, algklassides hakati õpetama kodulugu, laiendati võõrkeeletõõpetust, muudeti vene keele staatust, vähendati reaalinete osakaalu, sõjaline algõpetus asendati riigikaitse või tervise- ja perekonnaõpetusega. Ühiskonnaõpetuse asemel hakati mõnedes koolides õpetama filosoofia ajalugu³¹, mida toetas 1991. aastal kirjastuses Valgus välja antud Ene Graubergi ja Kiira Kivinurga õpik “Maailm. Tõde. Vabadus. Sissejuhatus Lääne-Euroopa filosoofia ajalukku”.³²

Arengut hariduselus pidurdas instituutioonide pidev reorganiseerimine. 1989. aasta lõpus lõpetati 1988. aastal moodustatud hariduskomitee

²⁷ “Tarvis on üksteisemõistmist ja koostööd”, Eesti NSV Hariduskomitee esimehe Väino Rajangu sõnavõtt, *Haridus*, 1 (1989), 5.

²⁸ Otto Amer, “Hariduseluse hetkeseis koolijuhi pilgu läbi”, *Haridus*, 2 (1991), 6.

²⁹ Veronika Nagel, *Hariduspoliitika ja üldhariduskorraldus Eestis aastatel 1940–1991*, doktoritöö, Tallinna Ülikooli sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 22 (Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2006), 139.

³⁰ EPAM, R30052: “Üldhariduskooli õppeplaani 1989/1990. õppeaastaks. Kinnitanud Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee 11. aprilli 1989. a käskkirjaga nr 177”, *Infobülletään*, 1 (Tallinn: Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee, 1989), 27–30.

³¹ EPAM, R30052: “Uuendustest koolikorralduses ja haridusasutuste õiguste laiendamiseks 1988/1989. õppeaastal. Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee 31. augusti 1988. a käskkiri nr 27”, *Infobülletään*, 1 (Tallinn: Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee, 1989), 27.

³² Ene Grauberg, Kiira Kivinurk, *Maailm. Tõde. Vabadus. Sissejuhatus filosoofia ajalukku* (Tallinn: Valgus, 1991).

tegevus, kui ülesanded anti jälle üle haridusministeeriumile.³³ 1991. aasta 1. aprillil asutati Tallinna Pedagoogilise Instituudi struktuurilise allüksusena Pedagoogikauuringute Instituut, mille ülesandeks sai ka üldhariduskoolide õppeprogrammide täiustamine ja uurimisprogrammi “Eesti üldhariduskooli perspektiivne õppeplaan (hariduse sisu ja protsess 2000)” täitmine. Sama reorganiseerimise osana suleti 1991. aasta 30. aprilli käskkirjaga Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut (PTUI).³⁴ Kritiseeriti õpetajate kõrvalejäämist hariduspoliitiliste otsuste tegemisest. Loodeti samas, et õpetajate organiseerumine erialaliitu toob nad otsustamise juurde tagasi.³⁵ Õpetajad osalesid küll ainekavade arenduses, kuid aineliidud olid alles moodustumisel ega saanud olla haridusotsuste tegemisel partneriteks.

Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee esimehe käskkirjaga suleti 1989. aastal Vabariiklik Õpetajate Täiendusinstituut, ENSV Kõrg- ja Keskhariduse Teaduslik-Metoodiline Kabinet, ENSV Õppe-Metoodikakabinet, ENSV Koolieelse Kasvatuse Metoodikakabinet, ENSV Kutsehariduse Õppe- ja Metoodikakabinet. Suletud asutuste asemele moodustati 1989. aasta juulis Eesti Hariduse Arenduskeskus, mille ülesandeks sai koordineerida metoodilist tööd ja täiendusõpet, ning Eesti Õppekirjanduse Keskus, mis koordineeris õppematerjalide ja -kirjanduse tellimist, koostamist ning jaotamist. Ümberkorralduste ring oli täis saanud.

Ühiskondlik aktiivsus oli pärast õpetajate kongressi väga suur. Haridusuuenduse käigus tekkis rohkesti õpetajate ning koolide liite ja ühendusi. Ühiskond, eelkõige haridusüldsus, ootas kiireid muutusi, kuid nõukogulik asjaajamine oli ikka veel bürokraatlik. Ilmselt ei olnud ka haridusministeeriumis, hoolimata ühiskondliku mõtte toetamisest, võimalik nõukogude seaduste alusel kiireid ümberkorraldusi teha – tegutsemisvõimalus oli piiratud, kaalukamateks muudatusteks tuli luba küsida Moskvast. Samal ajal reorganiseeriti pidevalt haridusstruktuure, mis ei lasknud tekkida järjepidevusel ning summutas altpoolt tulevat initsiatiivi. Kas sellega taheti näidata, et ümberkorraldused toimuvad? Või saadi nii lahti nõukogulikust ametnikkonnast, kes ei oleks muudatustega nõustunud, veel vähem kaasa läinud? Või loodeti, et eri asutuste ühtse juhtimise alla koondamine tagab paindlikuma ja kiirema töökorralduse?

³³ EPAM, R30052: “Eesti NSV Ministrite Nõukogu 20. mai 1988. a määrus nr 260”, *Infobülletään*, 1 (Tallinn: Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee, 1989), 5–7; Veronika Nagel, *Hariduspoliitika ja üldhariduskorraldus Eestis aastatel 1940–1991*, Tallinna Ülikooli sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 22 (Tallinn: TLÜ kirjastus, 2006), 141.

³⁴ Heino Rannap, *Eesti kooli ja pedagoogika kronoloogia*, https://www.hm.ee/sites/default/files/eesti_kooli_ja_pedagoogika_kronoloogia.pdf (25.01.2016).

³⁵ Kalju Leht, “Kas tulevik õpetajata?”, *Õpetajate Leht*, 5, 03.02.1990, 1.

Nõukogudeajast kuni iseseisvuse taastamiseni haridussüsteemis töötanud Ants Eglon meenutab, et hariduse juhtimisstruktuuri aluseks oli tollane nõukogulik skeem ning ENSV Riiklik Hariduskomitee moodustati NSV Liidu organite otsusel. Eesti oli liiga kaugele ette läinud ja saanud hariduses sisuliselt iseotsustusõiguse. Eesti hariduse iseseisvumispüüdlustele ja uuendustele tõmbasid pidurit nii Hariduskomitee kui ka Eestimaa Kommunistlik Partei. Egloni sõnul saadi õppekavaarendus järjepidevalt toimima alles Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise järel Riigi Kooliameetis (asutatud 1993).³⁶

Ajalooõpetuse uuendamise sisu ja protsess

Ajaloo- ja ühiskonnaõpetajate tööd peeti sel perioodil eriti keeruliseks ja vastutusrikkaks. Keskkoolis töötavate õpetajate palgamäär tõsteti 1988. aastal 15% kõrgemaks teiste ainete õpetajate omast, kuivõrd nende õppeainete ainesisu muutus väga oluliselt, mistõttu nõukogudeaegne õppekirjandus osutus suures osas kõlbmatuks ja õppematerjal tuli komplekteerida õpetajatel endil. Eelistatute hulgas olid ka vene õppekeele koolides eesti keelt õpetavad õpetajad, kellele laienes ka 100% võrra kõrgem pension.³⁷

1987/88. õppeaastal jäeti ajaloo ainekomisjoni ettepanekul ja ENSV Haridusministeeriumi otsusel ära gümnaasiumi ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse lõpueksam.³⁸ Selle otsusega tunnistas haridusministeerium, et nõukogudeaegsel ajalooõpetusel ei ole sellist väärtust, et aineteadmisi eksamiga kontrollida. Uute ainesisude arendamine oli alles alanud ja puudusid kokkulepped, mida õpetada ja mis peaks olema eeldatav õpitulemus, mida kontrollida. Iga õpetaja otsustas õppesisu valiku üle ise.³⁹ Tollased ajalooõpetajad, kes osalesid aastatel 2012–13 läbiviidud uuringus, nentisid samuti, et üleminekuperiood oli väga põnev aeg. Oli vabadus ja võimalus ise ainesisu üle otsustada, kuid suure töökoormuse ja vastutuse tõttu oodanuksid nad riigilt suuremat tuge ja seda aega siiski taga ei igatseta.⁴⁰

³⁶ Elektrooniline kirjavahetus Ants Egloniga (17.03.2016). Autori valduses.

³⁷ EPAM, R30052: "Muudatustest haridustöötajate töö normeerimisel ja tasustamisel ning õpilaste materiaalsel kindlustamisel. Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee 14. novembri 1988. a käskkiri nr 118", *Infobülletään*, 1 (Tallinn: Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee, 1989), 50–51.

³⁸ Airi Liimets, "Ajalugu kui õppeaine õpilaste teadvuses", *Nõukogude Kool*, 1 (1988), 13–17.

³⁹ Alustasin ajalooõpetajana tööd 1989. aastal. Mäletan sellest ajast nii õpilaste sügavat ajaloohuvi kui ka töö mahtu, mis tundide ettevalmistamisele kulus.

⁴⁰ Hinnangud ja näited pärinevad doktoritöö tarvis tehtud intervjuudest ja õpetajate küsitlustest. Mare Oja, *Muutused üldhariduskooli ajalooõpetuses alates 1987*.

Õpetajate kongressi järel korraldatud mõttetalgutel kujunes vabatahtlikest huvilistest välja ka ajaloo programmirühm, kes hakkas ainesisu uuendamata ja uut programmi välja töötama. Arendustööga oli algust tehtud juba PTUI-s,⁴¹ kus ajaloo ainesisu arendamist koordineeris Silvia Õispuu (kuni aastani 1993, mil see tegevus sai Riigi Kooliameti ülesandeks).⁴² Ajalooõpetuse edendamist toetasid 1988. aastast alates tegutsenud ajaloo õppekirjanduse ja programmikomisjon ning Eesti Hariduse Arengukeskuse juures tegutsenud ajaloo ja ühiskonnaõpetuse ainekomisjon.⁴³

Koolidele saadetud ajalooõpetuse suundi selgitavas kogumikus kasutati siiski veel bürokraatlikku sõnavara, viidati Lenini tsitaatidele ja NLKP 27. kongressi otsustele, kuigi tõdeti samas, et minevikust tuleks rääkida avalikult ja ausalt. Ajalooõpetuse keskmesse tõsteti inimene, kuid õiguslust muutunud kontseptsioonile otsiti marksismi klassikute teostest. Esile tõsteti ka vajadust stimuleerida õppijate isikliku arvamuse kujundamise ja põhjendamise oskust, töökasvatuse tähtsust ning esteetilist kasvatust.⁴⁴

Õppekirjandus tunnistati vananenuks. Ajalooõpetajail paluti jälgida tähelepanelikult ajakirjandust ja kasutada õppes meediast leitud uuemaid seisukohti, ilmunud dokumendikogumikke, Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni saateid, ent ka Mihhail Gorbatšovi ja Aleksander Jakovlevi kirjutisi ning ettekandeid ja silmapaistvate ajalooteadlaste kirjutisi, sh üleliidulises pressis ilmunuid. Hindamatuks väärtuseks õppetöös peeti Lenini teoseid, mida soovitati kasutada mitme ajalooteema käsitlemiseks.⁴⁵

Õpetajad meenutavadki, et õppevara uuendamine ei jõudnud ühiskonnas toimunud muutustele järele. Õppematerjali otsimine ja õpilastele sobivasse vormi panemine oli aga aeganõudev. Õpetajad püüdsid võimalikult palju lugeda ning kättejuhtunud kirjanduse ja meedias ilmunud materjalide alusel koostati põhjalikud konspektid, mis asendasid puudunud õppekirjandust. “Meenub, et mööda maakondi käidi kinodes näitamas dokumentaalfilme Eesti ajaloost, mida kommenteeris Lauri Vahtre. [...] saal oli õpilasi ja õpetajaid täis. 1990. aastate alguses oli televisioonis saatesari “Lugusid möödunud aegadest”, kus olid kokkuvõtavad ülevaated

aaastast – nõukogulikust tänapäevaseks, doktoritöö (Tallinn: Tallinna Ülikool, 2016), 307.

⁴¹ Intervjuu Silvia Õispuuga (11.10.2015). Autori valduses.

⁴² “HTM. Kultuuri- ja haridusministri määrused. Riigi Kooliameti põhimäärus. Kultuuri- ja haridusministri 20. mai 1993 määrus nr 5”. *RTL*, 12 (1993).

⁴³ “Konverents “Ajalugu koolis”, *Õpetajate Leht*, 19, 04.05.1991, 3.

⁴⁴ *Ajalugu IV–XI klassile. Üldhariduskooli programmid* (Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium, 1988), 3–4.

⁴⁵ EPAM, R20471: *Uutest programmidest ja õppemeetodilisest kirjandusest 1988/89. õppeaastal*, koost Juta Nurmik (Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium, 1988), 7.

Eesti ajaloost. Vaatasime neid tundides, see oli hea illustreeriv materjal.⁴⁶ Õpetajad valmistasid tunde ette ka ülikooli konspektidele tuginedes. Palju on teadmiste allikana märgitud raamatute, iseäranis ajalooramatute lugemist. Ajalooteadmisi täiendati ka koguteose “Eesti rahva kannatuste aasta”,⁴⁷ vanade kooliõpikute ja Toivo U. Rauni käsitluse “Estonia and the Estonians” toel.⁴⁸ Abiks olid väliseestlastest sugulased ja tuttavad, kes välismaal ilmunud kirjandust vahendasid, kuid ka välismaa kolleegid, kellega kujunesid sõprussuhted. 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate algul trükiti Eestis palju uusi ajalooramatuid (ilmus ka kordustrukke). Ajakirjandusest ja kirjandusest koguti palju materjali, mis koondati isiklikku arhiivi. “Mul oli keskkooli ajal korralik raadio VEF 201, mille lühilainetel kuulasin näiteks vene keeles “Gulagi arhipelaagi” ja muudki.”⁴⁹ Teadmiste täiendamise allikana on märgitud Vikerkaart, Aja Pulssi, Loomingut, Loomingu Raamatukogu, Eesti Kommunisti; venekeelsetest on esile toodud Ogonjok, Argumentõ i Faktõ, Rodina ja Literaturnaja Gazeta. Venekeelsed ajakirjad avaldasid julgeid artikleid Stalini aja tegelikkusest ja nõukogude elust. Palju kuulati raadiosaated ning vaadati teleülekandeid, eriti arutelusaateid ühiskonnategelastega. Raadiosaadete ja teleülekannete salvestised olid hea õppematerjal. Infot ja materjali pakkusid muuseumide ekspositsioonid, nt Eesti ajaloo suurkujud Tallinna Linnamuuseumis. Esimesed uuendatud sisuga ajalookonspektid koostatigi peamiselt ajakirjanduse toel. Mapid ajaleheväljalõigetega kuulusid iga õpetaja töömaterjali hulka, paljudel olid ka virnad telesaadete lindistustega.⁵⁰

1988. aasta õppeplaan toetus veel üleliidulistele ajalooprogrammidele (trükitud 1986. aastal), kus oli sõnastust muudetud. Eesti NSV ajalugu sai endiselt õppida ainult NSV Liidu kursuse osana. Eesti koolieksperimendina olid väljatöötamisel uute programmide projektid, esimesed neist esi- ja vanaaja ajalugu V klassile ning keskaja ajalugu VI klassile. Suurim muutus oli ajaloo õpetamine ühtse maailmaajaloo kursusena koos Eesti NSV ajaloo teemadega.⁵¹ Õpetajail soovitati kehtivate programmide järgi õpetades luua seoseid ühe ja sama nähtuse õpetamisega eri maades, nt

⁴⁶ Hinnangud ja näited pärinevad doktoritöö tarvis tehtud intervjuudest ja õpetajate küsitlustest. Oja, *Muutused üldhariduskooli ajalooõpetuses alates 1987. aastast*, 312.

⁴⁷ Ilmus 1943. aastal Eesti Kirjastuses ja kordustrukina 1995. aastal kirjastuses Mats.

⁴⁸ Esmatrükk 1987, teine väljaanne 2001.

⁴⁹ Hinnangud ja näited pärinevad doktoritöö tarvis tehtud intervjuudest ja õpetajate küsitlustest. Oja, *Muutused üldhariduskooli ajalooõpetuses alates 1987. aastast*, 313.

⁵⁰ *Ibid.*, 313.

⁵¹ *Ajalugu IV–XI klassile. Üldhariduskooli programmid* (Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium, 1988), 5, 21–26, 32–37.

märkida valgustusest kõneldes August Wilhelm Hupeli tegevust Eestis.⁵² Programmi üldine teemavalik, sõnavarakasutus ja seisukohad olid jätkuvalt nõukogulikud ning järgisid vanu traditsioone. “Kodanlikku” Eesti Vabariiki aastail 1920–40 küll käsitleti, kuid NSV Liit oli ikka “meie maa” ning 1940. aastal “taaskehtestati nõukogude võim Eestis ja tööliste elu paranes”.⁵³ Esimene õpetajate kongressi järgne programm ajalooõpetusse veel sisuliselt ega hoiakuliselt muutusi ei toonud.

Uuringud näitasid, et enamiku õppijate jaoks oli ajalugu abstraktne faktide, põhimõistete ja stampide kogum. Orientatsioon ajaloo mõistmisele ning ühiskonna arengu seletamisele oli kaduvvääikesel osal õpilastest.⁵⁴ Õpetajad pidasid ajalooõpetuse probleemideks õpikutes kajastunud vananenud, võltsitud ainesisu, õppeprogrammide ülekoormatust, Eesti ajaloo vähest tundmist ja võimaluse puudumist ajaloosündmuste ja -nähtuste üle arutamiseks.⁵⁵

Esimene uus õppeplaan kinnitati 1989. aasta kevadel Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee esimehe käskkirjaga, mille kohaselt jagati õppeaasta kolmeks trimestriks. Koolinädal oli siis juba viiepäevane, mis tagas 175 õppepäeva aastas. Ajalooõpetus algas V klassist ja seda õpiti põhikooli lõpuni (V–IX klass) kaks tundi nädalas. Keskkooli X klassis määratleti kõigile kohustuslik ajalooõpetus, mida nimetati tüvihariduseks, kahe nädalatunniga. Üld- ja humanitaarharu pidid õppima ajalugu kolm tundi nädalas ning reaalharu kaks. XI ja XII klassis oli ajaloole ette nähtud kolm tundi nädalas. Praktilist õppesuunda õppeplaan ei kajastanud. Vaba- ja valikainete üle otsustamine jäeti lähtuma õpilase soovist ning kooli võimalustest.⁵⁶ Võimalus õppida valikute arvelt süvendatult ka ajalugu oli olemas.

⁵² EPAM, R20471: *Uutest programmidest ja õppemeetodilisest kirjandusest 1988/89. õppeaastal*, koost Juta Nurmik (Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium, 1988), 21–23.

⁵³ *Ajalugu IV–XI klassile. Üldhariduskooli programmid* (Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium, 1988), 38, 83, 93.

⁵⁴ 1986. aasta oktoobrist kuni 1987. aasta aprillini viidi Tartu linna kaheksa keskkooli 10. klassi õpilastega (50 poissi ja 50 tüdrukut) läbi uuring ajalooõpetuses. Airi Liimets, “Ajalugu kui õppeaine õpilaste teadvuses”, *Nõukogude Kool*, 11 (1988), 13–17.

⁵⁵ Ajalooõpetuse olukorra ja probleemide väljaselgitamiseks küsitleti 1989. aastal 68 õpetajat ning analüüsiti 56 õpetajate koostatud õppetunni kirjeldust. EPAM, K44268: *Ajaloo- ja kodanikuõpetuse kontseptsiooni lähtekohad. 1991. aasta teadusaruanne*, käsikiri (E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Pedagoogikauuringute Instituut, 1991), 1–2.

⁵⁶ EPAM, R30052: “Muudatustest haridustöötajate töö normeerimisel ja tasustamisel ning õpilaste materiaalsel kindlustamisel. Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee 14.11.1988 käskkiri nr 118”, *Infobülletään 1* (Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee. Tallinn, 1989), 27; *Õpetajate Leht*, 16, 22.04.1989, 4, 28–29.

1989. aastal oli ajaloo programmi variante kaks: 1989. aastal ilmunud üleliidulised programmid, mille järgi õpetamisel soovitati liita Eesti ajalugu NSV Liidu ajaloo vastavate teemade juurde, ning programmirühma koostatud uute programmide projektid. Üleminekul uutele programmidele olid kasutusel mõlemad sõltuvalt õpetaja valikust.⁵⁷

Vene õppekeelega kool Eestis jäi töötama NSV Liidus kehtiva struktuuri ja ainesisu alusel, õpetades üksnes NSV Liidu ja üldajalugu. Eesti ajaloo käsitleti mõningaid teemasid NSV Liidu ajaloo kursusega paralleelselt ja selle baasil.⁵⁸ Eesti õppekeelega koolis 1989/90. õppeaastal kehtima hakanud ajalooõpetuse kontseptsioon ja ajaloo programm tõlgiti vene keelde ning kutsuti õpetajaid üles seda järgima, nt eriklassis, humanitaarklassis või fakultatiivse kursusena.⁵⁹ Rõhutati, et iga Eesti elanik peaks lisaks üldajaloole tundma selle rahva ajalugu, kelle keskel ta elab. Selleks soovitati asendada üleliidulise programmi V klassi ainesisu "Jutustusi NSV Liidu ajaloo" uue väljatöötatud eksperimentaalse kursusega "Inimene-ajalugu-ühiskond". Neile, kes jätkasid vanamoodi, meenutati vajadust käsitleda Eesti ajalugu teisel poolaastal. Üleminekuga uutele programmidele soovitati käsitleda Eesti ajalugu 35 tundi IX ja niisama palju X klassis. Eesti ajalugu hinnati keskkooli lõputunnistusel eraldi hindega,⁶⁰ seega, õppimata ei olnud seda võimalik jätta. Programmis tutvustati V klassi ainesisu 70 tunni ulatuses, IX klassi Eesti ajaloo teemasid 35 ja X klassi Eesti ajaloo ainesisu samuti 35 tunni ulatuses.

Ajalooõpetuse uus kontseptsioon nägi ette, et õpetuse kaudu õpitakse minevikku tundma nii ülevaate korras kui ka vastavat ajastut kõige enam iseloomustavate sündmuste ja nähtuste alusel.⁶¹ Valiku teemakäsitluse sügavuse üle pidi tegema õpetaja. Teise eesmärgina toodi esile kaasaja ühiskonna probleemide mõtestamine ja nende õpilasele tähenduslikuks muutmine.⁶² Õpetaja ülesanne oli toetada õppija iseseisvuse kujunemist, eelistades

⁵⁷ EPAM, R29296: *Täiendused 1988. aastal ilmunud ajaloo programmide juurde*, autorkoostaja Silvia Õispuu (Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee. Tallinn, 1989), 3.

⁵⁸ EPAM, R20683: *Üldhariduskooli programmid. Ajalugu V–XII klassile*, koost Silvia Õispuu (Tallinn, 1990), 10.

⁵⁹ EPAM, R27501: *Programmŭ obshcheobrazovatel'nyh shkol. Istoriya. Proekt* (Tallinn, 1990), 3–56.

⁶⁰ EPAM, R2753: *Istoriya Ėstonii, grazhdanovedenie, chelovek i obshchestvo. Programma dlya obshcheobrazovatel'nyh shkol s ruskim yazŭkom obucheniya, proftehu-chilishch i tehnikumov* (Tallinn, 1990), 3–17.

⁶¹ EPAM, R20683: *Üldhariduskooli programmid. Ajalugu V–XII klassile*, koost Silvia Õispuu (Tallinn, 1990), 5.

⁶² *Ibid.*, 3; EPAM, R20469: *Programmidest ja õppemetoodilisest kirjandusest 1989/90. õppeaastal*, koost Juta Nurmik, 33.

koostööd valmisteadmiste vahendamisele.⁶³ Ajaloo hindamine oli muutunud, nõukogulikust retoorikast ja NSV Liidu kesksest vaatepunktist oli loobutud. Ajaloo periodiseerimisel ei kasutatud sovetiaja määratlusi. Märkimisväärne on, et ajalooõpetuse programmid muutusid enne Eesti iseseisvuse taastamist, kui ühiskond, sh haridus, toimis veel nõukogude seaduste järgi.

1990/91. õppeaastal mindi täielikult üle uutele programmidele. Samal ajal jätkus töö aineprogrammide täiustamisega. EHA ajaloo programmide projektid põhikoolile ja gümnaasiumile ilmusid trükis 1992/93. õppeaasta algul,⁶⁴ st pärast vaadeldavat perioodi. Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi poolt kinnitatud üldhariduskooli ajaloo programmi “Üldhariduskooli programmid. Ajalugu V–XII klass”⁶⁵ põhjal oli ajalooõpetus veel lineaarne maailmaajaloo õpetus koos Eesti ajaloo süstemaatilise kursusega, mis algas V klassis ja lõppes XII uusima aja ajalooaga, kuid andis õpetajale õppe organiseerimisel nõukogude ajaga võrreldes märksa suurema vabaduse. Kahe kontsentri väljaarendamiseni üldhariduses üleminekuperioodil veel ei jõutud. V klassi jaoks oli välja pakutud kolm erinevat programmivarianti: “Mina ja maailm”, “Inimene-ajalugu-ühiskond” ja “Ajaloo algkursus”, kõik õpetamiseks kahe tunniga nädalas. Kõige suurem muutus oli Venemaa ajaloo paigutamine ühtsesse maailmaajaloo protsessi.⁶⁶ Probleemina ainekava uuendamisel tõstatus nõukogudeaegse periodiseeringu küsimus, aga ka faktide valimise aluseks oleva maailmavaate puudumine.⁶⁷

Teadlikumaks ajalooõpetuse arendustööks õpiti Tallinna Pedagoogilise Instituudi Pedagoogikauuringute Instituudi uurimiserühmas tundma välisriikide kogemusi. Professor Helmut Piirimäe analüüsis ajalooõpetuse olukorda eri riikides, Küllo Arjakas vaatles ajaloo ja sotsiaalainete õpetamise korraldust Rootsis, Peeter Tulviste identiteedi kujundamist ajaloo ja sotsiaalainete õppimise kaudu ning Aare Koll kodanikuõpetuse korraldust Eestis (alates 1918) ja välisriikides.⁶⁸ Leiti, et toimivat õppekorraldust

⁶³ *Ibid.*, 34; EPAM, R29296: *Täiendused 1988. aastal ilmunud ajalooprogrammide juurde*, autor-koostaja Silvia Õispuu (Tallinn: Eesti NSV Riiklik Hariduskomitee, 1989), 4.

⁶⁴ *Põhikooli õppekava*, toim Inge Unt ja Urve Läänemets (Tallinn: Eesti Hariduse Arenduskeskus, 1992); *Keskikooli õppekava*, toim Inge Unt ja Urve Läänemets (Tallinn: Eesti Hariduse Arenduskeskus, 1993).

⁶⁵ *Üldhariduskooli programmid. Ajalugu V–XII klass*, koost Silvia Õispuu (Tallinn: Eesti Vabariigi Haridusministeerium, Eesti Õppekirjanduse Keskus, 1992).

⁶⁶ *Ibid.*, 12–80.

⁶⁷ Kaido Jaanson, “Ääremärkusi ajalooõpetusele», *Postimees*, 13.08.1993, 2; 14.08.1993, 2.

⁶⁸ EPAM, K44268: *Ajaloo- ja kodanikuõpetuse kontseptsiooni lähtekohad. 1991. aasta teadusaruanne*, käsikiri (E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Pedagoogikauuringute Instituut, 1991), 1–3.

ei ole võimalik mujalt otse üle võtta. Naabrite hetkepraktika kopeerimine ilma arengusuundi tundmata olnuks istumine seisvale reele või vastasuunas sõitvale rongile. Ülevaate põhjal järeldati, et tänapäeva maailmas õpetatakse ajalugu liiga vähe ning seda tuntakse halvasti. Eesti eelis oli 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses rahva enamuse suur huvi ajaloo vastu.⁶⁹ Rootsi eeskujust sooviti üle võtta kontsentrilise õpetuse idee ja kõrgem üldistusaste, mitte jätkata faktikeskset õpetust üksikute riikide kaupa. Põhikooli kavandati maailma ajaloo esimese kontsentri läbimine koos Eesti ajalooa vanimast perioodist kuni tänapäevani; keskkooli teise kontsentrina taas maailma ajalugu. Eesti ajaloo õppimist nähti ette omaette kursusena, kuid kaalumisel oli selle integreerimine suurte plokkidena maailma ajaloo kursusesse. Nõukogude mineviku tõttu kerkis esile identiteedi küsimus, mille kujundamist vaadeldi ajalooõpetuse ühe kaaluka, kuid mitte peamise eesmärgina, et mitte liialdada rahvusliku tunde võimendamisega. Eesti ajaloo õppimisel soovitati käsitleda ka Eesti vähemusi – baltisakslasi, rannarootslasi, juute, vene vanausulisi, vene pagulasi peale 1917. aastat, ingerlasi ja praeguseid rahvusühmi –, tutvustada nende rolli muutumist ajas ning nende endi vaadet oma rahvusühmale ja Eesti ajaloole. Taheti kujundada arusaama, et minevikku interpreteeritakse erinevalt ning arendada kriitilise mõtlemise oskust, muutmata ajalugu propagandatööriistaks. Tehti ettepanek, et Eesti vene õppekeelega koolis võiks Eesti ja maailma ajalugu õpetada eesti keelest tõlgitud õpiku järgi ning Venemaa ajalugu vene demokraatlikult meelestatud pagulase kirjutatud ülevaate põhjal.⁷⁰

Õpilaste teadmised nõukogudeaegses koolis olid päris head, kuid puudu jäi ajaloolise mõtlemise oskusest. Seepärast soovitati muuta õpetus õppijakeskseks, pöörata tähelepanu oskuste arendamisele, kasutada uurimulikku õpet, mis tutvustaks õpilastele seisukohtade paljusust, mitte võtta üle nõukogulikku ajalookäsitlust, et ajaloos on ainult üks tõde.⁷¹

Kogemuste omandamiseks kasutati ka isiklikke võimalusi. Silvia Õispuu meenutab, et nägi läänelikku ajalootundi esimest korda Kanadas 1989. aastal sugulastel külas olles. Sugulased ja sõbrad saatsid Austraaliast õpikuid ning õppeprogramme. Silmaringi avav oli suhtlemine rahvusvahelise

⁶⁹ Helmut Piirimäe, "Ajaloõpetus ja ühiskond I. Diskussioone ja arutlusi (eriti Põhjamaades)", *Haridus*, 2 (1992), 6; Helmut Piirimäe, "Ajaloõpetus ja ühiskond II. Diskussioone ja arutlusi (eriti Põhjamaades)", *Haridus*, 3 (1992), 10, 13.

⁷⁰ EPAM, K44268: *Ajaloo- ja kodanikuõpetuse kontseptsiooni lähtekohad. 1991. aasta teadusaruanne*, käsikiri (E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Pedagoogikauuringute Instituut, 1991), 44–49, 81–97.

⁷¹ *Ibid.*, 99–109.

ajaloodidaktika ühinguga alates 1991. aastast (*International Society for History Didactics*). Põhjamaade Nõukogu stipendiumiga oli tal võimalik õppida neli kuud Taani Kuninglikus Ülikoolis õpetajate täienduskoolituses, tutvuda nii aineprogrammide, õppekirjanduse kui ka koolieluga.⁷² Seega uuendusi kavandades tugineti erineval moel saadud väliskogemusele, mida Eesti kooli jaoks sobivaks hinnati.

Esimeste ajalooprogrammide väljatöötamine oli kollektiivne looming. Mitme aasta jooksul oli nii kõrvalejääjaid kui ka juurdetulijaid.⁷³ Aktiivsetest panustajatest ajalooõpetuse arengusse tõstis Õispuu esile Tartu Ülikooli ajaloo professor Helmut Piirimäed, kellega jagati uurimisseisu tulemusi Tallinna-Tartu vahet sõites, aeg-ajalt ka Põltsamaal kohtudes. Kunagi ei toodud vabanduseks pingelist ajakava või muid põhjuseid.⁷⁴

Ajalooõpetuse arengu edu ja rahvusvahelistumise ilmekas näide vaadeldud aastatel on 1991. aasta kevadel Eesti Hariduse Arenduskeskuse korraldatud konverents “Ajalugu koolis”, kus osalesid külalised Saksamaalt, Soomest, Rootsist, Lätist, Leedust ja Venemaalt. Arutati ajaloo õpetamist lähiminevikus ning tänapäeval, õppekirjandust ja -programme ning õpetaja elukutse probleeme. Loodeti Balti-Skandinaavia ajalooõpetajate koostööle.⁷⁵

Muutused hõlmasid siiski ainult eesti õppekeelega kooli. Vene õppekeelega kool jätkas endisel moel nõukogude õpikute alusel 11-klassilisena. Informatsiooni uuenduste kohta ning soovitusi töötada uuendatud ainesisuga just Eesti teemasid silmas pidades vahendati küll tõlgitud materjalide kaudu, kuid kohustust seda järgida ei olnud. Eesti haridussüsteemi

⁷² Intervjuu Silvia Õispuuga (12.10.2015). Autori valduses.

⁷³ Ajalooprogrammide väljatöötamisel osalesid Jüri Ant (Tartu Ülikool), Külle Arjakas (Eesti Muinsuskaitse Selts), Maia Erm (Pärnu II Keskkool), Kaido Jaanson (Tartu Ülikool), Naima Klitsner (Tallinna 32. Keskkool), Mart Laar (ENSV Kultuuriministeerium, Muinsuskaitseamet), Laine Levald (VÕTi ajalookabinet), Tõnis Lukas (Rõngu 9-klassiline Kool), Valdur Lulla, Maire Oksa (ENSV Haridusministeerium), Voldemar Pinn (Haapsalu Sanatoorne Internaatkool), Helmut Piirimäe (Tartu Ülikool), Jüri Selirand (TA Ajaloo Instituut), Aili Aarelaid-Tart (TA Ajaloo Instituut), Enn Tarvel, Märt Tänav (Tartu Ülikool), Sulev Vahtre (Tartu Ülikool), Hannes Valter (Eesti Ajaloomuseum), Silvia Õispuu (PTUI). 1991. aastal liitusid Mait Kõiv (Eesti Humanitaarinstituut) ja Priit Raudkivi (TA Ajaloo Instituut) keskaja ning Tiia Toomet (kirjanik) ajaloo algkursuse programmi koostajana 5. klassile. 5. klassi programme koostasid veel EHA metoodikud Ants Elvik ja Sulev Valdmaa. EPAM, K44268: *Ajaloo- ja kodanikuõpetuse kontseptsiooni lähtekohad. 1991. aasta teadusaruanne*, käsikiri (E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Pedagoogikauuringute Instituut, 1991), 5–6; EPAM, R20683; Üldhariduskooli programmid. *Ajalugu V–XII klassile*, koost Silvia Õispuu (Tallinn, 1990), 3.

⁷⁴ Intervjuu Silvia Õispuuga 12.10.2015. Autori valduses.

⁷⁵ Sulev Valdmaa, “Rahvusvaheline ajalooõpetajate konverents Tallinnas”, *Õpetajate Leht*, 21, 18.04.1991, 1–2.

ühendas lõplikult alles 1996. aastal vastu võetud Eesti põhi- ja keskhari-
duse riiklik õppekava.

Õppevormid ja metoodika ajalooõpetuses

Nõukogudeaegsele ajalooõpetusele heideti ideologiseerituse kõrval ette keskendumist teadmiste ja valmistõdede õppimisele. Õpetajad hindavad tagasivaates, et kõige enam on muutunud õppesisu, õpetamise metoo-
dika ja ajaloo kui õppeaine tähtsus. Lõpliku tõe asemel õpitakse tundma erinevaid arusaamu ja vaatenurki. Õpetaja saab kasutada interaktiivseid vahendeid, palju kodumaist ja tõlgitud kirjandust, teatmikke, internetti, filme jms – “nõukogude ajal oli meil kriit ja tahvel”. Rohkem kasutatakse aktiivõppemeetodeid. Tänapäeval on oluline õpilase oma arvamuse kujun-
damine ja selle põhjendamine argumentide toel ning võimalus ja õigus seda välja öelda. Kõige suurem muutus ajalooõpetuses ongi õpilasekeskse õppimise rakendumine.⁷⁶

Kuigi nõukogude ajal oli üldhariduskooli ajalooõpetus poliitiliselt kal-
lutatud, saadi ajalooõppest ka programmiväliseid asjakohaseid teadmisi. Küsitlusele vastanud õpetajad meenutasid oma ainet tundvaid ja armasta-
vaid fanaatilisi ajalooõpetajaid, isegi kommunistlikku parteisse kuulunute hulgas, kes oskasid õpetuse huvitavaks teha ja panid õpilased mineviku üle järele mõtlema, kes julgesid õpilastele rääkida Eesti ajaloos ja tolelaegses ühiskonnas toimunud, mida ei avaldatud meediakanalites ega õpikuis. Näiteks toodi Vabadussõja teema ja küüditamine.⁷⁷ Sellised õpetajad ei olnud pelgalt ametliku programmi vahendajad, vaid olid ausad, julgesid vastata õpilaste küsimustele ning proovisid selgitada ajaloo keerdkäike avaramas (üldajaloo) kontekstis. Kõik sõltus konkreetsest õpetajast, inimesest. Seega ka politiseeritud ühiskonnas oli võimalik teha valikuid ja mitte olla ideoloogia propageerija.

Õpetajate sõnul on ajaloohuvi äratamisel olnud suur mõju suguvõsaloo tundmaõppimisel, eriti sugupuude puhul, mis ulatuvad ajas kaugele tagasi. “1972. a sai valmis isapoolse suguvõsa sugupuu, mis ulatub tagasi Rootsi aja lõppu. See 200-leheküljeline masinakirjas trükitud raamat äratas tõsis-
t huvi ajaloo vastu.”⁷⁸ Isikliku seose loomine on õppes parim motiveerija.

⁷⁶ Hinnangud ja näited pärinevad doktoritöö tarvis tehtud intervjuudest ja õpetajate küsitlustest. Oja, *Muutused üldhariduskooli ajalooõpetuses alates 1987. aastast*, 331–332.

⁷⁷ *Ibid.*, 310.

⁷⁸ Hinnangud ja näited pärinevad doktoritöö tarvis tehtud intervjuudest ja õpetajate küsitlustest. Oja, *Muutused üldhariduskooli ajalooõpetuses alates 1987. aastast*, 309.

Ajaloohuvi allikaks on peetud ka eestluse hoidmist, traditsioonide ja rahvakommete täitmist ning tähtpäevade tähistamist, millega käisid kaasas selgitused, mida üks või teine tava tähendab, miks seda kommet täidetakse. Sel moel loodi põlvkondadeülene side ning kujundati hoiakud hea ja halva äratundmiseks, mille pinnalt tehti igapäevaseid otsuseid ning hinnati minevikusündmusi.

Edumeelsed õpetajad püüdsid toetada õpilaste ajaloomõistmise kujunemist pika traditsiooniga kodu-uurimise kaudu juba alates 1950. aastate teisest poolest. Hiilgeajal, 1980. aastail olid liikumisega seotud pooled Eesti koolid. 1980. aastate lõpul kogus liikumine Muinsuskaitse Seltsi eestvõttel mälestusi keelatud Eesti ajaloo teemadel. Koguti ning kirjutati üles Eesti inimeste elulugusid. Elulugudega püüti taastada ja talletada rahvuslikku ajalugu. Kodu-uurimisega tegelemine annab oskuse märgata ka hilisemas elus esivanemate loodut ja traditsioone, mis kestavad läbi aegade, pannes õpilased mõtlema küsimuse üle, milliseid jälgi nad ise tahaksid endast jätta.

Ajaloo-olümpiaadi kaudu motiveeriti õpilasi ajalooga sügavuti tegelema ja ajalooramatuid lugema. Muutused hariduselus mõjutasid ka ajaloo-olümpiaadide traditsiooni. 1990. aasta olümpiaad lükati edasi. 1991. aasta märtsis toimunu erines varasematest nii nimetuse – üle-eestilised ajaloo-olümpiaadid – kui ka vormi ja teema poolest, milleks oli “Eesti Vabariik 1918–1940”.⁷⁹ Olümpiaad oli kolmeosaline: omaloomingu esitus; töötamine kirjandusega etteantud teemal, nn raamatukogupäev; võõrkeelesõnade väljaselgitamine (mis oli vabatahtlik).⁸⁰ Keeletesti põhjenduseks oli leida noori, keda soovitada välisreisile või välismaale õppima. Järgnes test põhitadmiste kontrollimiseks. Eesmärgiks ei olnud võistlus, vaid tegutsemis- ja eneseväljendusvõimaluse pakkumine.⁸¹ Ajaloo-olümpiaadide korraldus näitas, mida väärtustati ja tähtsaks peeti. Kuni 1993. aastani toimusid olümpiaadi lõppvõitjad erinevates Eesti linnades, edaspidi Tartus.

Läbi aegade on kutsutud kooli oma teadmisi ja kogemusi jagama erialainimesi, erinevate teemade häid tundjaid või õpetatud valikkursustena arheoloogiat, etnograafiat, Eesti kultuurilugu, arhiivindust, Põhjamaade ja baltisaksa ajalugu või muid süvendavaid teemasid. Kui 1985. aastal alustati Tallinna 32. Keskkoolis Eesti ajaloo süvendatud õpetamist, algas koostöö teaduritega Ajaloo Instituudist, Eesti Ajaloomuuseumist, Eesti Riigiarhiivist ja Tallinna Linnaarhiivist ning töötati välja erikursuste programmid.

⁷⁹ Sulev Valdmaa, “Ajaloole-olümpiaad uut moodi”, *Õpetajate Leht*, 46, 24.10.1990, 7; Allan Liim, “Ajaloole olümpiaadidest ajaloo-olümpiaadideni”, *Kleio*, 7 (1993), 58–59.

⁸⁰ Frants Kupp, “Ikka pole veel uusi õpikuud”, *Õpetajate Leht*, 43, 03.11.1990, 6.

⁸¹ Valdmaa, “Ajaloole-olümpiaad uut moodi”, 7.

Ajalooklassi õpilased töötasid allikatega, koostasid uurimuslikke töid ja sugupuid. Ajalooõpetaja Naima Klitsner meenutab, et ajalooklassis õppinutel kujunesid keskkooli lõpetamiseks eakaaslastest kindlamad seisukohad ühiskonnas toimuvate protsesside kohta ning arusaam maailmas toimuvast.⁸²

Õppekäigud ja ekskursioonid olid mineviku paremaks mõistmiseks samuti meetoditena hinnatud. Sündmuspaigas käies soovitati anda selgituste jagamise ülesanne õpilastele või kutsuda seda tegema kohaliku ajaloo tundja. Näiteks soovitati Valga Gümnaasiumis kasutada ka pikemaid, ühe- ja kahepäevaste õppekäikude marsruute.⁸³ Tuntud olid käigud muuseumidesse ja arhiividesse. Üha rohkem hakati õppetöös kasutama tehnikat. Esimene koolide arvutistamisprojekt viidi ellu aastail 1987–92.⁸⁴ Siiski näitasid uurimustulemused, et küllalt suur osa õpetajaskonnast ei olnud valmis töötama iseseisvalt, vaid vajas näidiseid ja juhendeid.⁸⁵

Kokkuvõtvalt saabki nentida, et esmalt toimus ainesisu uuendamine, ideoloogilise käsitluse kõrvalejätmine ja edaspidi õpetamispraktika muutmine. Vanast võeti üle uurimistöö suund. Ajalooõpetuse kontseptuaalsed alused töötati välja aastail 1988–91 ning mitu seisukohta, nagu identiteedi areng, euroopalike väärtuste ja erinevate vaatenurkade tutvustamine ning oskuste kujundamine, nt kriitilise mõtlemise ja analüüsi oskuse kujundamine allikatega töötades, on olnud ainekavade arenduses aluseks tänapäevani.

Ajalooõpetajad

Nõukogude ajal püüti muuta õpetajakutset atraktiivsemaks. Õpetajatel oli pikk suvevaheaeg, pensionikindlustus, maaõpetajate kütte- ja elektrikulu subsideeriti, anti tasuta korterid. Sellest hoolimata olid nad majanduslikult ja intellektuaalselt halvemas olukorras kui kolleegid demokraatlikes maades. Nõukogude süsteem eeldas ajalooõpetajatelt nõukogude ideoloogia õigustamist. Õpetajate töö tulemuslikkust hinnati ühiskondliku aktiivsuse

⁸² Naima Klitsner, "Kümme aastat ajalooklassi", *Haridus*, 3 (1996), 52–53.

⁸³ Vikki Pennonen, "Ajaloalise sündmuskoha kasutamine Eesti ajaloo õpetamisel 11. klassis", *Haridus*, 10 (1992), 29.

⁸⁴ *Riiklike hariduspoliitika ülevaated. Eesti* (Tartu: Haridusministeerium, 2001), 97–100.

⁸⁵ 1987. aasta augustist novembrini küsitleti üldhariduskoolide õpetajaid, sh ajalooõpetajaid, et saada ülevaade, milliseid programmiväliseid õppetöövorme või lisamaterjali nad on kasutanud. Sirje Reinpalu, Aime Ruubel, "Õpetaja valmisolek avatud õppeks», *Nõukogude Kool*, 10 (1988), 30–32.

ning õpilaste hinnete edukuse või vajakajäämise põhjal. Õpetajad töötasid inspektorite range järelevalve all. Säärane olukord viis alla õpetajatöö prestiiži.⁸⁶ Õpetajad hindasid ise oma töökoormust suureks mitte niivõrd normist (18 tundi nädalas) suurema tunniarvu pärast, vaid klassijuhata-mise, järeلتööde ning õpilaste tööde kontrollimise tõttu.⁸⁷

1985/86. õppeaasta vältel kontrolliti Tallinna koolide õpilaste teadmiste, oskuste ja vilumuste taset. Järeldati, et õpilased õpivad fakte pähe, kuid ei saa nende tähendusest aru ega oska neid omavahel seostada või oma seisukohti põhjendada. Esines õpilaste ülehindamist.⁸⁸ Õpetuse tase hinnati madalaks ja vastutust nähti õpetajatel. Õpetajat umbusaldasid nii teadlased ja haridusorganid kui ka õpilased. 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses avaldati haridusreformi käigus arvamust, et kogu nõukogudeaegne õpetajate kaader tuleks välja vahetada. Õpetajakutse ei olnud populaarne. Küsitlusega selgitati, et ligi pooltele ajaloo eriala üliõpilastele ei meeldinud õpetajakutse ja ainult kolmandik vastas, et see neile meeldib. Tervelt 62,8% vastas, et nad ei taha õpetajaks saada.⁸⁹ Põhjus võis olla ka sunnitud valikutes ja kohustuslikus tööle suunamises kolmeks aastaks. Üliõpilased, kes tulid ülikooli teadustöö huvist, läbisid samuti pedagoogilised õpingud ja said õpetajakutse, kuid ei väärtustanud seda.

Üldpilt oli uuringutulemustest kindlasti mitmekesisem. Ajalooõpetajad kinnitavad, et üleminekuperioodil oli õpilaste ajaloohuvi eriti kõrge ning huvitavat ja õpilasi arendavat õpet oli võimalik läbi viia ka nõukogude aja tingimustes.

Õpetajate kongressil rõhutati õppetöö edukuse tagajana õpetaja rolli ning vajadust vabastada õpetaja ülemäärasest kontrollist, “pealetükkivatest inspektoritest ja väiklasest eestkostest”.⁹⁰ Kutsuti üles otsima heade õpitulemuste saavutamise poolest tuntud mittestandardset õpetavaid

⁸⁶ Veronika Varik, *Teacher education in Estonia. History of pedagogy and educational sciences in the Baltic countries from 1940 to 1990: an overview* (RaKa, 2013), 195.

⁸⁷ 1984.–87. aastal uuris Tallinna Pedagoogilise Instituudi teadlaste rühm keskkharidust andvate asutuste õpetajaskonna muutumist ja liikumist. Hilja Tombu, “Õpetajate kaader kooliuuenduse künnisel», *Nõukogude Kool*, 7 (1988), 30–33.

⁸⁸ Eksta et al, *Tallinna hariduselu 1918–2010. Üldharidus ja hariduskorraldus*, 455.

⁸⁹ Uuring viidi läbi Tartu Riiklikus Ülikoolis 1986. aasta sügisel. Reet Uring, “Veel kord: kas üldhariduskooli õpetaja on pärit kõrgkoolist?”, *Nõukogude Kool*, 6 (1987), 30.

⁹⁰ “Koolireform on kogu ühiskonna ühine üritus”, NSV Liidu haridusministri asetäitja Vladimir Šadrikovi ettekanne Eesti NSV õpetajate kongressil, *Nõukogude Õpetaja*, 7 (1987), 6.

õpetajaid ning õhutama neid veelgi vabamalt katsetama ja ületama nõudeid ning eeskirju täites kujunenud rutiinset mõtlemist.⁹¹

1990. aastate algul arvati, et õpetajate madala kutseprestiiji ja vähese kutsepüsivuse põhjused on õpetajate suur töökoormus ja väike palk. Noored õpetajad ei jäänud kooli ning vähe oli meesõpetajaid. Haridus ei olnud haridussüsteemis endas väärtustatud.⁹² Ometi eeldab just õpetaja elukutse arstide ja juristide kõrval kõrgharidust. Üldhariduskoolide õpetajate haridustase tõusis aasta-aastalt. 1985. aastal oli 93% ajalooõpetajatest kõrgharidusega.⁹³

Üleminekuajal pidid õpetajad oma ajaloo teadmisi ümber hindama ja laiendama. Õpetajad on vastustes küsimustikule (2012–13) ise väitnud, et ümberhindamist nõudis nõukogudeaegse teadmise pörkumine ajaloolise mäluga. “Ka siis oli palju inimesi, kes mäletasid, kuidas päriselt oli, aga meie õpetasime nii, nagu riigil vaja oli. Muidugi rääkisid, kuidas siinsamas külas 1948 kolhoosi mindi, ikka ise mindi, siis kui pahad olid kulakud ja umbes et need tuligi ära saata. [...] Üks lapsevanem, kellele kodus räägitud oli, küsis peale tundi, et kas sa ikka ise ka tead, mida räägid. Ma hakkasin kahtlustama, et raamat ikkagi pole tõe allikas. [...]” Paljud küsitlusele vastanud tunnistasid, et uskusid ametlikku ajalugu või vähemalt olid selle mõju all ja senised teadmised pöörati pahupidi. Mõnele oli ajaloo ümberhindamine šokk. Oli ka juhtumeid, kus ümberhinnatud käsitusi ei usutud. Osa õpetajaid ei häbenenud oma mitteteadmist: “Nii õppisin koos õpilastega, häbenemata.”⁹⁴

Ajalooõpetajad olid saanud oma ettevalmistuse ja kutse Tartu Riiklikus Ülikoolis. Õpe kestis viis aastat. Lõpetajad said diplomile märke “ajaloolane, ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetaja”. Enamik lõpetajatest suunati tööle koolidesse, kus nad pidid töötama kolm aastat. Ülikoolis õpitavatest ainetest moodustasid ideoloogilised ained ligi poole kohustusliku õppekava mahust: NLKP ajalugu, teaduslik kommunism, dialektiline ja ajalooline materialism, kapitalismi ja sotsialismi poliitökonoomia, teaduslik ateism jm. Siiski ei pea nõukogude aja lõpu üliõpilased oma õpinguid ainult poliitiliseks ajupesuks, vaid hindavad seda oma aja kohta korralikuks ajaloohariduseks, mis ärgitas ideoloogilis-poliitilistele valedetele vaatamata mõtlema. Üliõpilaste teadusliku ühingu ajalooringis, ekskursioonidel ja

⁹¹ “Peame jõudma õpetajani”, Haridusministri I asetäitja Franz Operi vastus ajakirja toimetusele, *Nõukogude Kool*, 7 (1987), 7.

⁹² Rein Rebane, “Õpetajatöö koolijuhil pilgu läbi», *Haridus*, 1 (1994), 14–15.

⁹³ Eksta et al., *Tallinna hariduselu 1918 – 2010. Üldharidus ja hariduskorraldus*, 473.

⁹⁴ Hinnangud ja näited pärinevad doktoritöö tarvis tehtud intervjuudest ja õpetajate küsitlustest. Oja, *Muutused üldhariduskooli ajalooõpetuses alates 1987. aastast*, 312.

matkadel õpetati seda, mida ainet omandades polnud võimalik – armastama Eestit ja Eesti ajalugu. Õpinguajast Tartu Ülikoolis on mõjutajatena kõige enam esile tõstetud professoreid Sulev Vahtret ja Helmut Piirimäed, lähiajaloo teadmisi avanud Kaido Jaansonit, ent ka Herbert Ligi, Jüri Anti ja Julius Madissoni.⁹⁵

1980. aastate teisel poolel suurendati õpetajaõppes pedagoogilise ettevalmistuse mahtu: 10-nädalasele põhikoolitusele lisandus nelja semestri jooksul 144 tundi koolipraktikat. Õpetajaks õppivate üliõpilaste praktikapäevikud õppeaastast 1985/86 viitavad siiski pigem formaalsuse suurenemisele loodetud kasu asemel.⁹⁶

Eesti iseseisvusaja algul kritiseeriti nõukogude aja õpetajakoolituse sisu ja vormi mittevastavust aja nõuetele ning koolide vajadustele. Kooli oodati õpetajat, kes ei õpeta ainet, vaid õpilast.⁹⁷ Siiski nenditi 1989. aastal, et muutusi ajaloolaste ettevalmistuses (kõrgharidusreformi) ei ole veel märgata.⁹⁸ Ajaloolaste 1990/91. aasta õppeplaanis olid pedagoogilisest ettevalmistusest koolipraktika, pedagoogika ning ajaloo õpetamise metoodika.⁹⁹ 1992. aasta õppekava sätestas nelja-aastase põhistuudiumi õppeaja ning klausli, et ülikooli lõpetamiseks tuleb üliõpilasel läbida kas üheaastane pedagoogiline õpe või kaheaastane magistriõpe. Pedagoogilise suuna valinud said ajalooõpetaja kutse.¹⁰⁰

Tulevaste õpetajate meelsust kujundas osalemine ühiskondlikes liikumistes, näiteks muinsuskaitse liikumises. Mitteformaalse hariduse näidena tõsteti esile lisaks ajalooringile üliõpilasorganisatsiooni Noor Tartu tegevust, ajaloolise traditsiooni ja vanavara kogumist, aga ka spontaansemalt kujunenud ettevõtmisi, nagu Raadi surnuaia puhastamine võsast. Samuti oli oluline roll sõpruskonnal, kellega arutati nii päevakajalisi sündmusi kui ka minevikuprobleeme.¹⁰¹

⁹⁵ *Ibid.*, 310.

⁹⁶ Anu Raudsepp, "Changes in initial training of history teachers at the University of Tartu", *Yearbook 35* (International Society for History Didactics, 2014), 295.

⁹⁷ Arvi Leosk, "Õpetajakoolitus ei arvesta koolide vajadusi", *Õpetajate Leht*, 4, 08.04.1994, 6.

⁹⁸ Meelis Maripuu, "...aga kõrgkoolis?", *Kleio*, 1 (1989), 16–19.

⁹⁹ *Ajalugu. Õppeplaani 1991/92. õppeaastaks*, käsikiri (TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut).

¹⁰⁰ *Tartu Ülikooli ajaloo osakonna õppeplaani. 1992*, käsikiri (TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut).

¹⁰¹ Hinnangud ja näited pärinevad doktoritöö tarvis tehtud intervjuudest ja õpetajate küsitlustest. Oja, *Muutused üldhariduskooli ajalooõpetuses alates 1987. aastast*, 311.

Vene õppekeelegra kooli liitmine Eesti haridussüsteemiga

Vene õppekeelegra kool töötas nõukogude ajal Vene NFSV õppeplaani ja programmide alusel, mis ei arvestanud Eesti rahvuslikku, geograafilist ega ajaloolist identiteeti. Õpetajatest oli üksnes iga seitsmes saanud oma hariduse Eestis, enamikul puudus ettevalmistus töötamiseks Eesti kultuurikontekstis.¹⁰² Haridusuuendusliikumise vaibumisega jäi venekeelne haridus mõneti omapead. 1987. aastal korraldati ekspertnõupidamine, kus osalejad avaldasid valmisolekut haridusuuendustega kaasa minna. Vene õppekeelegra kooli ei teadvustatud kui venekeelse elanikkonna poliitilise hoiaku suunamise ja muutmise võimalust.¹⁰³ Näiteks töötas 1990. aastal 70% Eesti vene õppekeelegra koolidest ikka veel Vene NFSV õppeplaanide ja programmide järgi, kui 25% oli läinud üle 12-klassilisele õppele, millega kaasnes kohustus ning võimalus õpetada eesti keelt, ajalugu, geograafiat, kirjandust jne.¹⁰⁴ Paraku valitses ka Eesti NSV-s lisaks Moskva soovile arusaam, et venekeelse haridusega peab tegelema Vene NFSV. 1990. aastate alguses mõisteti Eestis, et siinsetele vene koolidele peab tagama nii õpetajaskonna kui ka õppekirjanduse Eesti riik. Õppekirjanduse väljatöötamisel loodeti koostööle Läti ja Leeduga.¹⁰⁵

1991. aasta juunis kirjeldas venekeelse hariduse eest vastutav ametnik Natalja Lapikova vene õppekeelegra koolide olukorda haridusministeeriumi poolt vaadatuna järgnevalt: “Eesti õppeplaan toetatakse, kuid sobivaid programme ja õpikuid vene koolile veel ei ole, mistõttu on õpetus valdavalt impeeriumikeskne. Vene koolidel tuleb aidata leida oma nägu ja adapterida koolilõpetajad Eesti ühiskonda. Vene kooli depolitiseerimine läheb visalt, tasapisi kaovad koolidest siiski Lenini büstid ja kommunistlikud loosungid.”¹⁰⁶

Kirde-Eesti hariduselu oli Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee tähelepanu all. Püüti luua tingimusi eesti kultuuri kaitseks. Väljaspool Eestit pedagoogilise ettevalmistuse saanud õpetajatele korraldati lühikursusi

¹⁰² Aksel Kirch, Marika Kirch, “Eesti ja vene õpetajate kultuurihuvideid ja rahvushoiakutest”, *Haridus*, 10 (1989), 9–11.

¹⁰³ Ene-Silvia Sarv, *Demokraatiast ja humanismist õpetajale: Eesti haridusuuendus – hariduse demokratiseerumine ja humaniseerimine* (Tallinn: Eesti Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, 1997), 10–11.

¹⁰⁴ Viive-Riina Ruus, “Haridus 1990: ta liigub siiski”, *Eesti kroonika 1990* (Tallinn: Esintell, 1991), 81.

¹⁰⁵ Kalju Luts, “Arutagem, mis südamel, ja tehkem, mis tarvis”, *Õpetajate Leht*, 22, 02.06.1990, 5; Kalju Luts, “Vene kool Eestis ja kooliuuendus”, *Haridus*, 4 (1990), 4–6.

¹⁰⁶ Tiit Rummo, “Õpetusi uueks õppeaastaks”, *Õpetajate Leht*, 21, 18.04.1991, 1–2.

eesti kultuuriloost.¹⁰⁷ Töötati välja keeleoskuse nõuded haridussüsteemi jaoks ja abinõud keeleseaduse rakendamiseks. Peamine küsimus oli, kuidas õpetada tõhusamalt eesti keelt,¹⁰⁸ et õpilastel oleks võimalik jätkata õpinguid kõrgkoolis eesti keeles. Vene õppekeelega koolide hariduse sisu taheti lähendada eesti koolide õppeplaanile, tugevdada koduloolist kallaikut, õppida tundma kohalikku kultuuri ja Eesti aktuaalseid probleeme. Eesti vene õppekeelega koolidele otsustati anda enesemääramise õigus, kuid kohustati täiendama üleliidulisi programme nende kasutamise korral Eesti kultuuriloo ja ajaloo teemadega.¹⁰⁹

Muutused said vene õppekeelega koolides alguse 1989/90. õppeaastal: suurendati riigikeele tundide arvu ja aasta pärast hakati õpetama Eesti tsükli aineid, sh Eesti ajalugu. 1992/93. õppeaastal alustati kodaniku- ja inimeseõpetuse tundidega.¹¹⁰ Samal õppeaastal mindi üle 12-aastasele õppeajale üldhariduskoolides.¹¹¹ Lõplikult ühtlustati koolisüsteem riikliku õppekava vastuvõtmisega 1996. aastal.¹¹² Osalisele eestikeelsele õppele üleminek gümnaasiumiastmes ja keelekümblusprogrammid jäävad hilisemasse aega.

Õppekirjanduse uuendamine

Õpik on koolis kõige tähtsam õppevahend. Tihti juhindub õpetaja esmajärjekorras just õpikust, mitte õppekava suunistest. Õpikust võetakse üle aine sisu, käsitlusviis, hinnangud ja meetodika. Seetõttu on õpikute abil võimalik õpetust kiiresti ja korranga muuta.

1980. aastate lõpul kasutati koolides fondeeritud õpikuid ja laenutati neid kooli raamatukogust õpilastele kasutamiseks. 1988. aastal moodustati töörühm, et töötada välja ettepanekud ühtseks kirjastustegevuseks vabariigi haridussüsteemis.¹¹³ ENSV Õppe- ja Metoodikakabinet (ÕMK) koostas

¹⁰⁷ Haridus- ja Teadusministeerium (edaspidi HTM), toimik 1-11 (I), nim 1, s 113: *Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee kolleegiumi protokollid ja otsused. Ülesanded Kirde-Eesti hariduselu edendamisel*, protokoll (27.04.89).

¹⁰⁸ HTM, toimik 1-11 (I), nim 1, s 113: *Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee kolleegiumi protokollid ja otsused. ENSV keeleseaduse rakendamisest haridussüsteemis*, protokoll (22.06.1989).

¹⁰⁹ HTM, toimik 1-11 (I), nim 1, s 10: *Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee kolleegiumi protokollid ja otsused. Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee kolleegiumi protokoll ja otsused* (15.12.1988).

¹¹⁰ Natalja Lapikova, "Venekeelsest haridusest Eestis", *Haridus*, 2 (1998), 9–10.

¹¹¹ "Aastaring täis", *Õpetajate Leht*, 3, 18.01.1992, 1.

¹¹² *Eesti põhi- ja keskkoolide riikliku õppekava kinnitamine. Eesti põhi- ja keskkoolide riiklik õppekava, RT I*, 65 (1996), 1201, <https://www.riigiteataja.ee/akt/29725> (07.07.2015).

¹¹³ HTM, Hariduskomitee käskkirjad nr 70–137. Toimik 1-10, nim 1, s 8: *Töögrupi moodustamine süsteemi kirjastustegevuse küsimustes*, käskkiri nr 125 (16.11.1988).

õppekirjanduse viieaastaplaani ning kooskõlastas selle kirjastusega Valgus. ÕMK korraldas konkursid, moodustas autorite kollektiivid, määras tähtajad, nõustas teadlastest autoreid, tagas õppekirjanduse retsenseerimise ja arutelu õppekirjanduse komisjonis, tellis vaidluse korral ekspert hinnangu ning esitas lõpuks käsikirja ainekomisjonile kinnitamiseks.¹¹⁴

1990. aastal vastutas õppekirjanduse väljaandmise eest Eesti Õppekirjanduse Keskus (EÕK). Õppevara vajalikkust hindasid Eesti Hariduse Arenduskeskuse (EHA) juures tegutsenud ainenõukogud. Seejärel andis EHA EÕK-le tellimuse ja soovitas ka autoreid. EÕK leppis autoritega kokku töö esitamise tähtaja ning organiseeris retsenseerimise. Lõpliku otsuse käsikirja saatuse kohta tegi EÕK vastav õppekirjanduse komisjon. Seejärel korraldas EÕK kirjastamist. Tiraaz määrati koolidelt saabunud tellimiskirjade alusel. Välja pidi vahetatama kõik ajalooõpikud.¹¹⁵ 1990. aastal moodustati haridusministeeriumi juurde Õppekirjanduse Fond, et toetada autorite tööd stipendiumidega.¹¹⁶

1991. aasta septembris tõdeti, et kiirete poliitiliste muutuste tõttu ühiskonnas on koolides olev õppekirjandus suures osas sisuliselt aegunud, kuid kogu õppekirjandust ei ole võimalik lühikese aja jooksul välja vahetada. Õppekirjanduse Keskust kohustati koostama 1. oktoobriks nimekiri koolidesse saadetud raamatutest, mida on lubatud algaval õppeaastal kasutada. Sobimatuks tunnistatud õpikute kasutuselt kõrvaldamise eest pandi vastutama koolijuhid.¹¹⁷

Ajalooõpikute maine oli 1980. aastate lõpus madal, mida iseloomustab järgnev hinnang: "Parem töötada ilma õpiku ja programmita kui kasutada "Hillar Palametsa pildikest nuhist ja töötust".¹¹⁸ Faktiväänamisest tõsisem oli ajalooõpikute ideoloogiline kontseptsioon ehk põhjus, mis eesmärgil fakte väänati. Nõukogudeaegses ajalookirjutuses, sh õpikutes oli Eesti ajalugu esitatud Vene impeeriumi vähemusrahvuse ajaloonä. Ei arvestatud, et Eesti ajalugu on omaette tervik ja osa maailmaajaloost.¹¹⁹ Just seetõttu

¹¹⁴ HTM, Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee kolleegiumi protokollid ja otsused. Toimik 1-11 (I), nim 1, s 113; *Otsus "Üldhariduskooli õppekirjanduse valmimise käik"*, protokoll nr 2-5 (16.02.1989).

¹¹⁵ Aime Ruubel, "Kõige tähtsam õpik on õpik. Meie intervjuu", *Nõukogude Kool*, 2 (1987), 11-12.

¹¹⁶ HTM, ENSV Haridusministeeriumi põhitegevuse käskkirjad nr 229-310. Toimik 1-9 (III): Õppekirjanduse Fondi moodustamine, käskkiri nr 294 (12.12.1990).

¹¹⁷ HTM, Haridusministeeriumi põhitegevuse käskkirjad nr 151-401. Toimik 9-1 (II), Õppekirjanduse kasutamisest, käskkiri nr 330 (30.09.1991).

¹¹⁸ Hannes Valter, "24. veebruar on Eesti iseseisvuspäev. Kas peremeeste või moonakate ajalugu", *Nõukogude Õpetaja*, 8, 25.02.1989, 2.

¹¹⁹ *Ibid.*

oli esialgu peatähelepanu Eesti ajalool. Õpetajad hindasid siiski positiivselt nõukogudeaegsete õpikute metoodilist poolt, õpilastele jõukohast ja huvitavat õppeteksti: "... mõisted tekstis selgitatud, küsimuste ja ülesannetega õppeteksti lõpul, mitte üle koormatud. Ma ei mõtle sisuliselt. Kooli saadeti brošüürid, kus oli iga ülesande lahendamise kohta analüüs olemas. Seda tööd teevad nüüd õpetajad põlve peal igaüks omaette."¹²⁰

1980. aastate lõpul kasutati ajaloo õpetamiseks ajalookirjanduse puudumise või kättesaamatus tõttu peamiselt ajakirjandust. Süsteemsemalt avaldas temaatilisi artikleid, sh tõlkeid, Õpetajate Leht, kuid need ei olnud sisult siiski alati uuendusmeelsed. Eesti NSV TA kirjavahetajaliige Karl Siilivask esitas oma tõlgenduse Tartu rahu sõlmimisest, pidades Soome ja Balti rahvusriikide kujunemise tähtsamaks eelduseks oktoobripööret.¹²¹ Õpetajate Lehe rubriigis "Mäletame minevikku" ilmus ajalookandidaat Ants Ruusmanni artikkel "Taludest kolhoosideni 1939–1949", kus on käsitletud okupatsioonideaegseid maareforme kui sunniviisilist kollektiviseerimist, sh 1949. aasta märtsiküüditamist, ning esitatud statistilisi andmeid põllumajanduse kohta.¹²² Õppevara kogumine ajakirjandusest nõudis õpetajailt palju aega.

Poole aastaga koostas Silvia Õispuu 18 autori osalusel kirjastuses Valgus trükitud kaheosalise eesti ajaloo õppevahendi keskkoolile (ilmus 1989), mille eesmärgiks seati võimalikult tõepäraste ajaloo faktide esitamine eesti rahva seisukohalt lähtudes.¹²³ Õppematerjal oli Eesti NSV Riikliku Hariduskomitee kinnitusemärgi. Õpik sisaldab tekste esiajast kuni 1989. aasta kevadel toimunud NSV Liidu rahvasaadikute valimiseni. Teemad on avatud erineva põhjalikkusega, sõltuvalt selle ümberhindamise vajadusest. "Eesti ajalugu" on pigem faktitihe õpetajate käsiraamat, kus ei ole õpilastele mõeldud metoodilist osa, kaarte, sõnaseletusi ega illustratsioone. Õpiku teises osas on küllalt palju statistilist informatsiooni: majanduse näitajad, demograafilised andmed, väljarändamine, kultuurialane looming ja selle tarbimine. Märkimisväärset tähelepanu on pööratud kultuurile eri aegadel. Põhjalik ülevaade on eestlaste väljarändamisest Venemaale ja läände ning kujunenud asundustest. Kõneldud on Molotovi-Ribbentropi paktist. Mittekallaletungilepingu salajane lisaprotokoll on esitatud õppeteksti lisana. Ultimaatumijärgset Punaarmee lisavägede sissetoomist on

¹²⁰ Hinnangud ja näited pärinevad doktoritöö tarvis tehtud intervjuudest ja õpetajate küsitlustest. Oja, *Muutused üldhariduskooli ajalooõpetuses alates 1987. aastast*, 303–304.

¹²¹ Karl Siilivask, "Lisamaterjale Eesti ajaloo õpetamiseks keskkoolis", *Õpetajate Leht*, 2, 14.01.1989, 3.

¹²² Ants Ruusmann, "Taludest kolhoosideni 1939–1949", *Õpetajate Leht*, 5, 01.02.1989, 4.

¹²³ Silvia Õispuu, "Eesti ajaloo õppevahend keskkoolile", *Õpetajate Leht*, 39, 30.09.1989, 4.

nimetatud okupatsiooniks. Samas on Teise maailmasõja perioodi nimetatud veel Suureks Isamaasõjaks,¹²⁴ mis viitab nõukogudeaegsele ajaloo-kirjutuslikule traditsioonile. Peatükkide stiil on jäänud ühtlustamata ning esindab autori käekirja.

Õpikuna kasutati ka 1989. aastal Loomingu Raamatukogus ilmunud Mart Laari, Lauri Vahtre ja Heiki Valgu ülevaatlikku Eesti ajaloo käsitlust “Kodulugu” I ja II,¹²⁵ mis ei olnud õpikuks kinnitatud ega õpikuks koostatudki, kus ei olnud illustratsioone, kaarte ega ka metoodilisi küsimusi või ülesandeid. Õpetajate jaoks oli selle suurim väärtus ühtsete kaarte vahele koondatud Eesti ajalugu, mis vabastas kohustusest otsida materjali ajakirjandusest ja muudest väljaannetest.

Eesti ajaloo kursuse sisseseadmise järel kuulutati õpiku kirjutamiseks välja konkurss tähtajaga 1. oktoober 1989. Esimene preemia jäi välja andmata, kuna ükski käsikiri ei vastanud täielikult esitatud nõuetele. Teise preemia vääriliseks kuulutati Külle Arjakase, Mati Lauri, Tõnis Lukase ja Ain Mäesalu käsikiri,¹²⁶ mis trükiti esimese Eesti ajaloo gümnaasiumi-õpikuna 1991. aastal kirjastuses Koolibri. Kuna õpik (475 lk) oli koostatud konkursi jaoks, on metoodilise osa puudumine arusaamatu. Võib-olla ei olnudki seda esitatud kriteeriumina nõutud. See näitab ilmekalt, et tähtsaks peeti sisu uuendamist, kõik muud küsimused olid esialgu teisejärgulise tähtsusega.

1990. aasta novembris nenditi ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse ainenõukogu koosolekul, et ajaloo õpetamisega on muret rohkem kui ühegi teise õppeainega. Puudub üldajaloo, sh Venemaa ajaloo objektiivne käsitus, mida ei oldud veel koostama hakatudki.¹²⁷ Haridusministeeriumi töötaja Laine Levald pani kokku temaatilised loendid ajaloolistel teemadel ajakirjanduses ilmunud artiklitest, mis saadeti “Abiks õpetajale” nimetuse all koolidesse. Nõukogude Õpetaja veergudel ilmus osa professor Juri Borissovi brošüürist “NSV Liidu ajalugu”. Käsitleti oktoobripöördejärgset perioodi

¹²⁴ *Eesti ajalugu. II osa. 19. sajandi lõpust kuni tänapäevani*, koost Silvia Õispuu (Tallinn: Valgus, 1989), 3, 86–87, 89, 118, 141.

¹²⁵ Mart Laar, Lauri Vahtre, Heiki Valk, *Kodulugu I*, Loomingu Raamatukogu, 40/41 (1989); Mart Laar, Lauri Vahtre, Heiki Valk, *Kodulugu II*, Loomingu Raamatukogu, 42/43 (1989).

¹²⁶ Konkursi žürii koosseisus olid Tartu Ülikooli professorid Sulev Vahtre (esimees) ja Helmut Piirimäe, Sirje Vassar ja Arvo Heining kirjastusest Valgus, Toomas Karjahärm Ajaloo Instituudist, Tallinna 32. Keskkooli õpetaja Naima Klitsner, Maire Oksa Haridusministeeriumist, Enn Tarvel Ajaloo Instituudist, Silvia Õispuu Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudist, Heino Arumäe Ajaloo Instituudist ja Hella Möttus. Hella Möttus, “Eesti ajaloo õpiku konkursi tulemustest”, *Õpetajate Leht*, 8, 24.02.1990, 4.

¹²⁷ Frants Kupp, “Ikka pole veel uusi õpikuid”, *Õpetajate Leht*, 43, 03.11.1990, 6.

ning stalinismiaegseid repressioone¹²⁸ jt teemasid Nõukogude Liidu ümberhindamist vajavast ajaloost.¹²⁹ Ajalooõpikute küsimust arutati ka Hariduskomitee ajalookirjanduse komisjonis.¹³⁰ Sooviti olukorda, kus on võimalus valida erinevate õpikute trükkide vahel. Lisamaterjalina nähti dokumendikogumikke, noorematele klassidele ka töövihikuid, ajalookaarte ning metoodika käsiraamatuid õpetajatele.¹³¹

1990. aasta augusti lõpul arutati Eesti Õppekirjanduse Komisjonis esimest Eesti ajaloolaste Mait Kõivu, Priit Raudkivi, Tõnis Ritsoni ja Jaak Naberi kirjutatud VII klassi keskaja õpiku käsikirja. Retsensendid olid Tallinna Linnaarhiivi direktor Jüri Kivimäe ning õpetaja Naima Klitsner. Ainekomisjoni liikmete arvates oli materjal nüüdisaegne, isiksusekeskne ja aus esitus, kuid kohati keerulise tekstiga. Käsikiri oli pigem maksimumprogramm, millest õpetajad pidid ise valikuid tegema.¹³²

1991. aastal ilmusid kirjastuses Valgus Jüri Seliranna “Muinas- ja vanaaeg. Ajalugu VI klassile”¹³³ ja Mait Kõivu, Jaak Naberi, Priit Raudkivi ja Tõnis Ritsoni “Keskaja ajalugu”¹³⁴. Õpikud on mahukad ning põhjalikud. VI klassi õpik on faktitihe ja kirjutatud küllaltki keerulises keeles, seega jõukohane ainult võimekamatele õpilastele. Positiivne nähe on õpiku iga peatüki lõpus olulisemat esiletõstvad kordamisküsimused, mis VII klassi õpikus puuduvad.

Omaette probleemid tekkisid õpikute eesti keelest vene keelde tõlkimise. Tõlgitud tekst oli küll täpne, kuid kuiv. Kõiki termineid ei olnud võimalik tõlkida, nt “üksjalad” kirjutati lihtsalt slaavi tähtedega. Rahulolematust ja erimeelsusi ilmnas ka ajalootõlgenduse küsimustes, mis väljendus diskussioonina meediaväljaannetes. Muutunud ajalooõpetusega harjumine võttis aega. Ajaloolane Rafik Grigorjan heitis tõlkeõpikutele ette Venemaa ja SRÜ riikide ajaloo fragmentaarset käsitlemist, mis ei tagavat terviklikku maailmatunnetust, ning ühe (euroopaliku) arusaama

¹²⁸ “Muudatused hakkavad ajalooõpikutesse jõudma. Sulle, ajalooõpetaja”, tõlkinud Laine Levald, *Nõukogude Õpetaja*, 15, 15.04.1989, 3; 16, 22.04.1989, 3.

¹²⁹ Aare Laanemäe, “Nep ja perestroika: analoogia õppetunnid”, *Õpetajate Leht*, 34, 26.08.1989, 3; Franz Kupp, “Stalin ja tema aeg”, *Õpetajate Leht*, 34, 26.08.1989, 3; 36, 09.09.1989, 3; 40, 14.10.1989, 3–4.

¹³⁰ Frants Kupp, “Ajaloookirjandus täieneb”, *Nõukogude Õpetaja*, 17, 29.04.1990, 4.

¹³¹ EPAM, K44268: *Ajaloo- ja kodanikuõpetuse kontseptsiooni lähtekohad. 1991. aasta teadusaruanne*, käsikiri (E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Pedagoogikauringute Instituut, 1991), 110.

¹³² Frants Kupp, “Arutati 7. kl ajalooõpikut”, *Õpetajate Leht*, 32, 18.08.1990, 6.

¹³³ Jüri Selirand, *Muinas- ja vanaaeg. Ajalugu VI klassile* (Tallinn: Valgus, 1991).

¹³⁴ Mait Kõiv, Jaak Naber, Priit Raudkivi, Tõnis Ritson, *Keskaja ajalugu (kuni 15. sajandini). Õpik VII klassile* (Tallinn: Valgus, 1991).

pealesurumist.¹³⁵ Andrei Hvostov leidis, et õpikud on kirjutatud eestlase hingelaadist lähtuvalt. Venelastele tuleks Eesti ajalugu õpetada osana suurrahvaste – venelaste ja sakslaste – ajaloost, näidates, et eestlaste juured on sügaval lääne kultuuris ning Eestisse tulnud venelane on sattunud hoopis teise maailma.¹³⁶ Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi (ÜPUI) nõukogu liige Peep Leppik märkis, et Eesti õpikud on mõeldud Eesti koolile, olgu see mis tahes õppekeelega.¹³⁷ Lisaks venelastele oli ja on nii eesti kui ka vene õppekeele koolis õpilasi teistestki rahvustest. Ajaloo käsitlemine iga ühes klassis õppiva rahvuse esindaja vaatepunktist käiks õpetajatele üle jõu.

Üleminekuajal veel kõiki õpikuid kirjastada ei jõutud. Esimene ring uuendatud sisuga õpikuid jõudis kooli 1994. aastaks. Kuna autoreil polnud varasemat kogemust ja algmaterjali oli raske hankida, olid esimeste õpikute autorid peamiselt akadeemilised ajaloolased ning õpikud teadusliku kallakuga, faktirohked, mahukad ning keerulise sõnastusega, mida ei kompenseerinud nõrk metoodiline osa. Paiguti oli tunda veel nõukogude aja mõju nii hinnangutes kui ka terminikasutuses. Probleme oli ka kujunduse ja trükikvaliteediga. Edasistes trükkides hakati parandama esmatrükkide probleme, arenes õpikute metoodiline külg.

Kokkuvõtteks

Muutused hariduses võivad alguse saada mitmel põhjusel: kas pealesurutuna reformi kujul või seesiselt, rahulolematusest olukorraga. Õpetajate kongressi (1987) järel alanud haridusmuutustele oli omane viimane. Nõukogude aja traditsioonidest loobumine oli murrangulise tähtsusega – ainesisu teises, muutusid õpetuse põhimõtted, loobuti ideoloogilisest ainekäsitlest, uuendati õppekirjandust, õpetajad pidid oma teadmisi värskendama ning arusaamu ümber mõtestama. Paljud minevikusündmused olid küll teada, kuid mitte sügavuti. Paljude jaoks oligi ümbritsev reaalsus oma moraali, tõekspidamiste ja hinnangutega minevikule ainuvõimalik ja ainuõige maailmatajumise viis, mille õigsuses ei kaheldud. Vastuolud avastati alles siis, kui avanenud maailmas tekkis võimalus õppida tundma teistmoodi “ajaloolist tõde”. Teadmiste spektrit tuli pidevalt laiendada ning õpetajad olid õppematerjalide koostamisega üle koormatud.

¹³⁵ Rafik Grigorjan, “Ajalugu koolis ja Eesti hariduspoliitika”, *Õpetajate Leht*, 6, 09.02.1996, 12.

¹³⁶ Sirje Tohver, “Kodanikuõpetuse kaudu multikultuurilisse ühiskonda”, *Õpetajate Leht*, 19, 14.05.1999, 2.

¹³⁷ Peep Leppik, “Võltsingut ja ajalugu ei sobi võrrelda”, *Õpetajate Leht*, 7, 16.02.1996, 6.

Õpetajad peavad haridusmuutuste perioodi huvitavaks ajaks, kuid enam sama intensiivsusega töötada ei tahaks. Õpetamise vabadus tõi kaasa ka suurema vastutuse ja püsiva kõhkluse – kas ollakse ikka õigel teel.

Muudatused hariduses ei leidnud aset üleöö. Ülemineku perioodil võis kohata samal ajal nii nõukogudeaegset, aastakümnetega sissejuurdunud traditsiooni kui ka uuenduslikku mõtet. Kõnekas näide on Lenini pildi ripumine kõrvuti sinimustvalge lipuga kooli aktusel. Innovaatilisi ideid oli palju, kuid kõik ei jõudnud praktikasse. Mõne aastasele aktiivsusele järgnes väsimus ja teatav pettumine – muutuste mõju ei olnud nii kiiresti täheldatav kui eeldati, tekkisid erimeelsused ja süvenes konkurents, hakati otsima ühist platvormi haridusküsimuste aruteluks. Lõplikku konsensust ei leitud ka strateegiadokumentides. Oluliste uuenduste väljatöötamine ja muutuste elluviimine veel nõukogude korra tingimustes on siiski tähelepanuväärne.

Ajalooõpetuse probleemiks oli analüüsitud perioodil aineõpetuse fookuse ja eesmärkide sõnastamine ning ajalooteadmiste, oskuste, väärtuste ja suhtumiste tasakaalustamine ainekavas. Esmalt taastati ajalooõpetuse sisus Eesti ajaloo n-ö valgeid laike. Oli ju nõukogude ajal mõeldamatu õppida Eesti Vabariigi ajalugu, mõista Tartu rahu tähtsust või saada ülevaade traagilistest ajaloosündmustest, nagu küüditamistest ja okupatsioonidest. Seetõttu oli kesksel kohal aine sisu, kuid ainekava põhimõttesse jõudsid mitmed tänaseni aktuaalsed põhimõtted, nt kriitilise mõtlemise arendamine. Paari aasta jooksul tehti ära väga suur töö. Ajalooõpetuse edaspidine areng on olnud mõjutatud nii ühiskondlikest protsessidest kui ka aineõpetuse didaktilisest arengust.

ABSTRACT: Changes in educational conditions and the development of teaching in history prior to the restoration of Estonia's independence in 1987–1991

Educational conditions reflect society's cultural traditions and political system, in turn affecting society's development. The development of the younger generation is guided by way of education, for which reason working out educational policy requires the participation of society's various interest groups.

This article analyses changes in the teaching of history in the transitional period from the Soviet era to restored independent statehood. The development of subject content, the complicated role of the history teacher, the training of history teachers, and the start of the renewal of textbooks and educational literature are examined. The aim is to ascertain in retrospect the developments that took place prior to the restoration of Estonia's independence, in other words the first steps that laid the foundation for today's educational system.

Legislation, documents, publications, and media reports preserved in the archives of the Ministry of Education and Research and the Archival Museum of Estonian Pedagogics were drawn upon in writing this article, along with the recollections of teachers who worked in schools in that complicated period. These recollections were gathered by way of interviews (10) and questionnaires (127). Electronic correspondence has been conducted with key persons who participated in changes in education in order to clarify information, facts, conditions and circumstances.

The discussion in education began with a congress of teachers in 1987, where the excessive regulation of education was criticised, along with school subjects with outdated content, and the curriculum that was in effect for the entire Soviet Union. The resolution of the congress presented the task of building a national and independent Estonian school system. The congress provided an impetus for increasing social activeness. An abundance of associations and unions of teachers and schools emerged in the course of the educational reform of the subsequent years.

After the congress, the Minister of Education, Elsa Gretškina, initiated a series of expert consultations at the Republic-wide Institute for In-service Training of Teachers (VÕT) for reorganising general education. The pedagogical experience of Estonia and other countries was analysed, new curricula were drawn up and evaluated, and new programmes were designed for school subjects. The solution was seen in democratising education: in shaping the distinctive character of schools, taking into account specific local peculiarities, establishing alternative schools, differentiating study, increasing awareness and the relative proportion of humanities subjects and foreign language study, better integrating school subjects, and ethical upbringing. The problems of schools where Russian was the language of instruction were also discussed.

The Ministry of Education announced a competition for school programmes in 1988 to find innovative ideas for carrying out educational reform. The winning programme prescribed compulsory basic education

until the end of the 9th grade, and opportunities for specialisation starting in the second year of study in secondary school, that is starting in the 11th grade. Additionally, the programme prescribed a transition to a 12-grade system of study. Schools where Russian was the language of instruction were to operate separately, but were obliged to teach the Estonian language and Estonian literature, history, music and other subjects.

Hitherto devised innovative ideas for developing Estonian education were summed up in the education platform, which is a consensual document that was approved at the end of 1988 at the conference of Estonian educators and in 1989 by the board of the ESSR State Education Committee.

The constant reorganisation of institutions hindered development in educational conditions. The activity of the Education Committee, which had been formed in 1988 and brought together different spheres of educational policy, was terminated at the end of 1989, when the tasks of the committee were once again transferred to the Ministry of Education. The Republic-wide Institute for In-service Training of Teachers, the ESSR Scientific-Methodical Cabinet for Higher and Secondary Education, the ESSR Teaching Methodology Cabinet, the ESSR Preschool Upbringing Methodology Cabinet, and the ESSR Vocational Education Teaching and Methodology Cabinet were all closed down in 1989. The Estonian Centre for the Development of Education was formed in July of 1989 in place of the institutions that were closed down. The Institute for Pedagogical Research was founded on 1 April 1991 as a structural subunit of the Tallinn Pedagogical Institute, and was given the task of developing study programmes for general education schools. The Institute for the Scientific Research of Pedagogy (PTUI) was also closed down as part of the same reorganisation.

The work of history and social studies teachers was considered particularly complicated and responsible in that period. The salary rate of history teachers working in secondary schools was raised in 1988 by 15% over that of teachers of other subjects, since their workload was greater than that of teachers of other subjects – the renewal of teaching materials did not catch up with the changes that were taking place in society and teachers themselves had to draw up pertinent teaching materials in place of Soviet era textbooks. Articles published in the press, newer viewpoints found in the media, published collections of documents, national radio broadcasts, historical literature and school textbooks from before the Second World War, and writings of notable historians, including those that were published in the press throughout the Soviet Union, were used for this purpose.

Teachers had extensive freedom in deciding on the content of their subject matter, since initially there were no definite arrangements in that regard. A history programme group consisting of volunteer enthusiasts took shape at a brainstorming session held after the teachers' congress. This group started renewing subject matter content and working out a new programme. The PTUI had already launched developmental work. There in the PTUI, Silvia Õispuu coordinated the development of history subject matter content (this work continued until 1993, when this activity became the task of the National Bureau of Schools).

The curriculum for 1988 still remained based on history programmes that were in effect throughout the Soviet Union. The greatest change was the teaching of history as a unified course in world history together with themes from the history of the Estonian SSR. The first new curriculum was approved in the spring of 1989, according to which the academic year was divided up into three trimesters. The school week was already a five-day week by then, which ensured 175 days of study per year. The teaching of history began in the 5th grade and it was taught two hours per week until the end of basic school (grades 5 – 9). Compulsory teaching of history was specified for everyone in the 10th grade in secondary school, so-called basic education for two hours a week. The general and humanities educational branches had to study history three hours a week while the sciences branch only had to study history for two hours a week. Students were left to decide on optional subjects and elective subjects based on their own preferences and on what the school was able to offer. The new conception of teaching history envisaged that students learn to know the past through teaching both in the form of a general overview as well as on the basis of events and phenomena that most characterise the particular era under consideration. The teacher was responsible for choosing how in-depth the treatment of the subject matter would be. The new programmes were implemented in their entirety in the academic year of 1990/1991. At the same time, work continued on improving subject programmes. After ideological treatments were discarded, the aim became to make teaching practice learner-oriented.

The new curriculum was optional for schools where the language of instruction was Russian. Recommendations for working with renewed subject content regarding Estonian themes in particular were conveyed by way of translated materials. These schools mostly continued to work on the basis of the structure and subject content that was in effect in the Soviet Union, teaching only the history of the Soviet Union and general history. Certain themes from Estonian history were considered in parallel

with and on the basis of the course on the history of the Soviet Union. The number of lessons teaching the national official language (Estonian) was increased in the academic year of 1989/1990 and a year later, subjects from the Estonian curriculum started being taught, including Estonian history. The national curriculum for Estonian basic education and secondary education was finally unified once and for all in Estonia's educational system in 1996.

During the Soviet era, the authorities attempted to make the teaching profession attractive by offering long summer breaks, pension insurance, subsidised heating and electricity for teachers in the countryside, and apartments free of charge. This did not compensate the lack of professional freedom – teachers worked under the supervision of inspectors since the Soviet system required history teachers to justify Soviet ideology. The effectiveness of each teacher's work was assessed on the basis of social activeness and the grades of their students. The content and form of Soviet-era teacher training were the object of criticism. They were assessed as not meeting the requirements of the times and the needs of schools. Changes took place in the curricula of teacher training in 1990/1991. Teachers had to reassess and expand their knowledge of history during the transitional period. Participation in social movements such as the cultural heritage preservation movement also shaped their mentality.

The key question was educational literature. The government launched competitions and scholarships in order to speed up the completion of educational literature. A teaching aid for secondary school Estonian history was published in 1989 with the participation of 18 authors. Its aim was set as the presentation of historical facts that are as truthful as possible from the standpoint of the Estonian people. *Eesti ajalugu* (The History of Estonia) is more of a teacher's handbook filled with facts that lacks a methodical part, and does not include maps, explanations of terms or illustrations meant for students. The compendious treatment of Estonian history *Kodulugu* I and II (History of our Homeland) by Mart Laar, Lauri Vahtre and Heiki Valk that was published in the Loomingu Raamatukogu series was also used as a textbook in 1989. It was not possible to publish all planned textbooks during the transitional period. The first round of textbooks with renewed content reached schools by 1994. Since the authors had no prior experience and it was difficult to obtain original material, the authors of the first textbooks were primarily academic historians and the textbooks had a scholarly slant. They were voluminous and filled with facts, and their wording was complicated, which their weak methodical part did not

compensate. Here and there the effect of the Soviet era could still be felt in both assessments and the use of terminology. There were also problems with textbook design and their printing quality.

Changes in education did not take place overnight. Both Soviet era tradition that had become ingrained over decades as well as innovative ideas could be encountered simultaneously in the transitional period.

The problem that the teaching of history faced in the period that has been analysed here was the wording of the focus and objectives of teaching the subject, and the balancing of knowledge of history, skills, values and attitudes in the subject syllabus. First of all, Soviet rhetoric and the viewpoint centring on the Soviet Union were abandoned. The so-called blank gaps in Estonian history were restored in the content of teaching history since it was not possible to study the history of the independent Republic of Estonia during the Soviet era or to gain an overview of deportations and the different regimes that occupied Estonia. Subject content initially occupied a central position, yet numerous principles that have remained topical to this day made their way into the subject syllabus, such as the development of critical thinking in students and other such principles. It is noteworthy that programmes for teaching history changed before the restoration of Estonia's independence, when society, including education, still operated according to Soviet laws. A great deal of work was done over the course of a couple of years. The subsequent development of the teaching of history has been affected by social processes as well as by the didactic development of the teaching of the subject.

The school reform that was implemented in 1987–1989 achieved relative independence from the Soviet Union's educational institutions, and the opportunity emerged for self-determination on the basis of curricula and the organisation of education.

KEYWORDS: History Education, Soviet Period, End of Cold War

MARE OJA is a Lecturer at the School of Humanities, University of Tallinn.*

* Correspondence: University of Tallinn, Narva mnt 25, 10120, Tallinn. E-mail: mare.oja@tlu.ee

